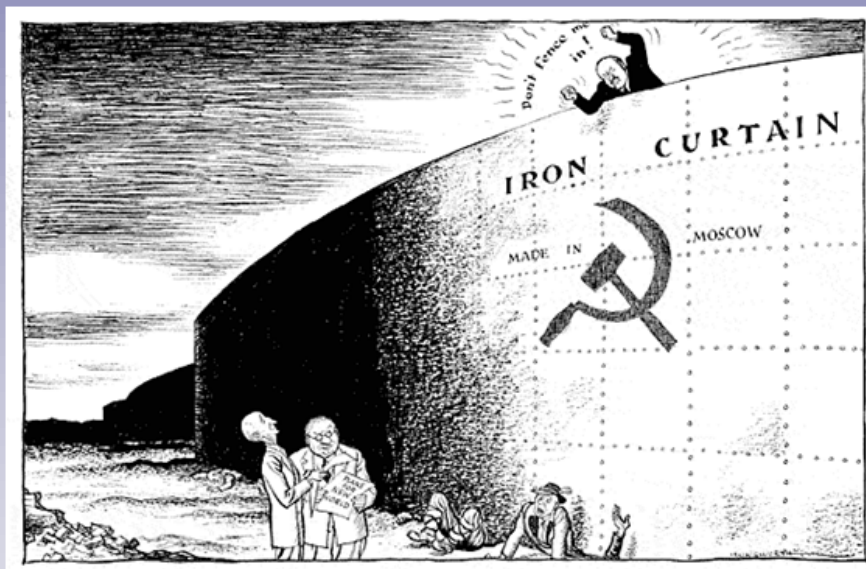

Europa – fra deling til samling 1945-2008

Kompendium samtidshistorie efterår 2008 – BBT

Teksten er uddrag fra

Carl Johan Bryld: Verden efter 1914 (2007) s. 148-165; s. 341ff

Europa fra deling til samling

Fra samarbejde til konfrontation 1945-47

Tyskland og Japan var blevet besejret af en koalition af meget forskellige stormagter: Sovjetunionen, Storbritannien og USA. Det var en koalition, der var bestemt af fælles fjender: Tyskland og Japan. I årene 1943 til 1945 holdt lederne af de tre magter en række konferencer, hvor de dels aftalte strategien for krigsførelsen, dels drøftede, hvordan freden skulle organiseres. USA og Storbritannien vedtog i august 1941 en erklæring - Atlanterhavserklæringen - hvori det blev slået fast, at efterkrigstidens orden i Europa skulle bygge på principperne om de enkelte folks frihed og ret til demokratiske styreform. Denne erklæring tilsluttede også Sovjetunionen sig. Disse idealer blev gentaget på senere konferencer, og de dannede en del af grundlaget for oprettelsen af en ny verdensorganisation til afløsning af det Folkeforbund, der i 1930'erne var blevet skubbet helt til side i stormagtspolitikken.

De Forenede Nationer blev grundlagt ved underskrivelsen af FN-pagten d. 26. juni 1945, endnu før krigen med Japan var afsluttet, FN var en fornyelse af forsøget på at skabe en universel organisation, der kunne danne ramme om en form for international retsorden, så konflikter kunne forebygges og løses på fredelig vis. FN's struktur kom til at afspejle de reelle

Der var spændinger mellem de tre store allierede allerede under anden verdenskrig. Her er "de tre store", der mødtes i 1945 ved Potsdam-konferencen for at afgøre Europas fremtid. Til venstre med overskæg står Sovjetunionens leder, Josef Stalin, i midten med butterfly USA's nye præsident, Harry S Truman (Roosevelt var død få måneder forinden af sygdom), og til højre Storbritanniens premierminister, Winston Churchill.

magtpolitiske forhold. Kompetencen til at skride ind i internationale konflikter blev lagt hos et sikkerhedsråd, hvor de sejrende stormagter fik permanent sæde: Sovjetunionen, USA, Storbritannien, Frankrig og Kina. Disse permanente medlemmer fik vetoret over for beslutninger i rådet. Ud over de permanente medlemmer valgte FN's generalforsamling, hvor alle medlemslande var repræsenteret, seks skiftende medlemmer.

Det var dog klart, at der lurede stærke modsætninger lige om hjørnet, når krigen var forbi. Skillelinjen gik mellem Sovjetunionen på den ene side og USA og Storbritannien på den anden. USA var kommet meget styrket ud af krigen. Landets industrielle kapacitet var vokset betragteligt, det havde kun lidt små tab, og USA's territorium havde ikke været berørt. USA tegnede sig umiddelbart efter krigen for mere end halvdelen af hele verdens produktion. Storbritannien var derimod nedslidt og forgældet. At det fortsat regnedes for en stormagt i 1945 skyldtes først og fremmest dets imperium. Sovjetunionen havde lidt meget hårdt under krigen, men dets militære styrke var meget stor, dets befolkningsmæssige ressourcer var vældige, og dets diktatoriske politiske system gjorde det muligt for styret at mobilisere landets ressourcer fuldt ud.

Modsætningerne mellem de tidligere allierede

Modsætningsforholdet, som voksede frem, kan anskues på forskellige måder.

1. Det var delvis en traditionel rivalisering mellem stater om magt og indflydelse. Central- og Østeuropa havde været domineret af Tyskland. Med Tysklands sammenbrud opstod et magttomrum, som skulle fyldes ud. Stor-

FN-pagten

“De Forenede Nationers formål er:

1. at opretholde mellemfolkelig fred og sikkerhed og i dette øjemed at træffe effektive forholdsregler til forebyggelse og fjernelse af trusler mod freden og til undertrykkelse af angrebshandlinger eller andre brud på freden, og ved fredelige midler og i overensstemmelse med retfærdighedens og folkerettens grundsætninger at ordne eller bilægge mellemfolkelige stridigheder eller situationer, som kunne føre til brud på freden

Organisationen hviler på grundsætningen om alle dens medlemmers suveræne ligeberettigelse, Alle medlemsstater skal i deres mellemfolkelige forhold afholde sig fra trussel om magtanvendelse eller brug af magt.”

Præsident Roosevelt i en tale til Kongressen 6. januar 1945

”Jo nærmere vi kommer sejren over vore fjender, jo mere ridser vi uundgåeligt uoverensstemmelserne mellem sejrherrene, Vi må ikke lade disse uoverensstemmelser skille os og lukke vore øjne for vores vigtigere fælles og varige interesse i at vinde krigen og opbygge freden. ... På samme måde som de enkelte mennesker opfatter og tænker nationer ikke altid ens, og Internationalt samarbejde og fremskridt fremmes ikke ved, at én nation antager, at den har monopol på visdommen og dyden.”

britanniens premierminister Churchill søgte i 1944 at nå en aftale med Josef Stalin om afgrænsningen af Sovjetunionens og Storbritanniens indflydelsessfærer på Balkan. Det var magt- og interessesfærepolitik efter gammeldags model. Da det ret hurtigt efter krigsafslutningen viste sig, at Storbritannien ikke havde kræfter til at fastholde sin dominerende indflydelse i det østlige Middelhav, opstod der også her et magttomrum, som derefter blev udfyldt af USA. Det var altså USA og Sovjetunionen, der kom til at stå som de altdominerende stormagter - som supermagter.

USA tog i teorien afstand fra den gammeldags magt- og interessesfærepolitik. Der skulle være fri adgang for alle stater til på lige vilkår at dyrke økonomiske og politiske forbindelser hvor som helst. Det princip ville selvfølgelig, hvis det blev gennemført, betyde, at USA's økonomiske styrke ville give det en vældig dominans, Set fra sovjetisk side var der frygt for, at USA i kraft af sin enorme økonomiske styrke og sit monopol på atombomben skulle tiltage sig et slags verdensherredømme.

2. Et andet aspekt af modsætningsforholdet var forskellene i samfundsøkonomisk system. USA og Stor-

britannien var kapitalistiske samfund med i princippet fri markedsøkonomi og privat ejendomsret til produktionsmidlerne, mens Sovjetunionen var et planøkonomisk samfund med alle produktionsmidler i statens eje.

3. Uløseligt forbundet hermed var modsætningerne med hensyn til politisk system og ideologi. USA og Storbritannien var demokratiske flerpartisystemer, mens Sovjetunionen var et kommunistisk etpartisystem, og en central antagelse i den kommunistiske ideologi var jo, at der bestod et grundlæggende modsætningsforhold mellem kapitalisme og kommunisme, mellem den kommunistiske stat og de kapitalistiske og imperialistiske stater. Med tiden ville hele verden blive kommunistisk; målet måtte altså være at udbrede det kommunistiske samfundssystem til resten af verden. Mens russerne frygtede et amerikansk verdensherredømme her og nu, frygtede amerikanerne et sovjetisk, kommunistisk verdensherredømme på lang sigt.

Europas deling 1944-1949

Modsætningerne mellem de to sider blev holdt nede under krigen, selv om det var svært, Interessemod-

3. Telegram fra den sovjetiske ambassadør i USA, Nikolai Novikov til Sovjetunionens udenrigsminister Molotov, 27 sept 1946;

”USA’s udenrigspolitik, som afspejler den amerikanske monopolkapitals imperialistiske tendenser er efterkrigsperioden karakteriseret af en stræben efter verdensherredømme. ... Samtidig er Sovjetunionens internationale position for tiden stærkere end før krigen. Takket være de sovjetiske våbens historiske sejre, befinder der sig sovjetiske tropper på Tysklands territorium og andre tidligere fjendtlige lande, og dermed er der garanti for, at disse lande ikke igen bruges til et angreb på Sovjetunionen. ... Der gøres af USA forberedelser med henblik på en krig mod Sovjetunionen, som i de amerikanske imperialisters øjne er den store forhindring på USA’s vej til verdensherredømmet. Det ses af placeringen af amerikanske strategiske baser i egne, hvorfra der kan rettes angreb mod sovjetisk territorium og af forsøgene på at forberede Tyskland og Japan, så de kan bruges i en krig mod USSR.”

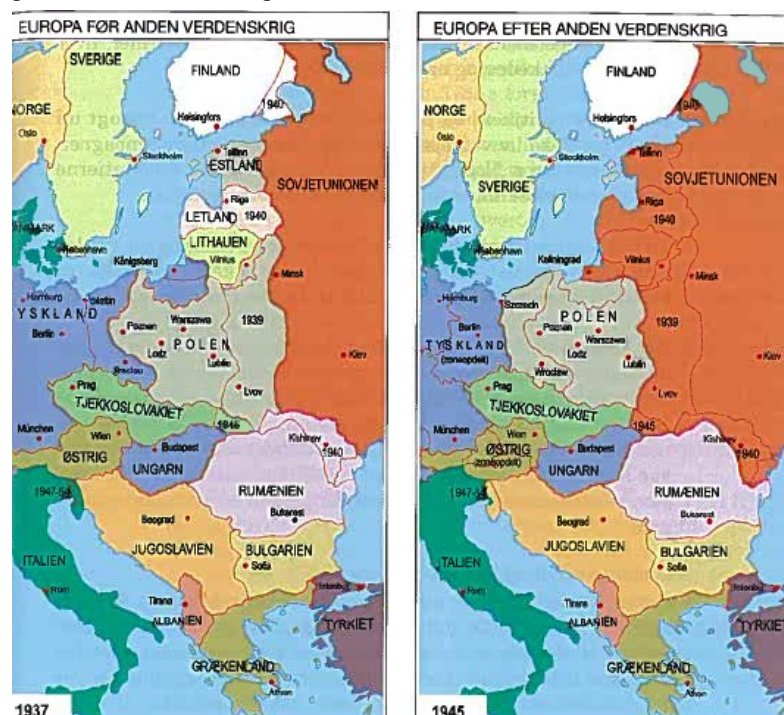
4. Telegram fra den amerikanske diplomat George Kennan, der var ansat i den amerikanske ambassade i Moskva, til den amerikanske regering, februar 1946:

“Vi har at gøre med en magt, der fanatisk har hengivet sig til troen på, at der ikke kan eksistere nogen varig sameksistens med USA, at det er ønskværdigt og nødvendigt, at den indre harmoni i vores samfund forstyrres, vores traditionelle livsform ødelægges, og at vores stats internationale autoritet brydes, hvis Sovjetmagten skal være sikker, Det har et udbygget og vidtspændende apparat til at udøve indflydelse i andre lande. I modsætning til Hitler-Tyskland er Sovjetmagten hverken skematisk eller dumdristig. ... Uimodtagelig for fornufts logik er (Sovjetunionen) højst følsom over for magtens logik. ... Hvis modstanderen har tilstrækkelig styrke og viser sin vilje til at bruge den, behøver han sjældent at gøre det.”

sætningerne viste sig især, når det drejede sig om forholdene i de europæiske lande. Da de sovjetiske styrker rykkede frem gennem Østeuropa i 1944-45 stod det meget hurtigt klart, at Sovjetunionen målbevidst og hårdhændet ordnede forholdene her efter deres egne interesser.

Det gamle russiske zarriges grænser blev genoprettet, bortset fra, at Finland beholdt sin selvstændighed. Det betød, at Estland, Letland og Litauen samt det østlige

Polen blev indlemmet i Sovjetunionen. Samtidig overdrog Sovjetunionen de tyske områder øst for Oder- og Neisse-floderne til Polen. I forbindelse hermed flygtede millioner af mennesker, eller de blev fordrevet, Der gennemførtes simpelthen en folkeforskydning fra øst til vest, Tyskerne øst for Oder flygtede eller blev fordrevet og erstattedes af polakker, der var blevet fordrevet fra de østlige dele af Polen, som nu blev sovjetisk territorium.

5. Winston Churchills “Jerntæppe-tale” 5. marts 1946:

”Fra Stettin ved Østersøen til Triest ved Adriaterhavet har et jerntæppe sænket sig gennem kontinentet. Bag denne linie ligger hovedstæderne i alle Central- og Østeuropas gamle stater. Warszawa. Berlin, Prag, Wien, Budapest og Sofia, alle disse berømte byer ligger i, hvad jeg må kalde Sovjetsfæren, og alle er de under en eller anden form underkastet ikke blot sovjet-indflydelse, men i meget høj grad — og i mange tilfælde i voksende grad - underkastet kontrol fra Moskva.”

6. Josef Stalins svar. Interview i Pravda 14 marts 1946:

“Som et resultat at den tyske invasion har Sovjetunionen mistet omkring 7 millioner mennesker i kampe med tyskerne, gennem den tyske besættelse og gennem sovjetborgeres deportation til tyske slavearbejdslejre. Sovjetunionen har med andre ord mistet mange gange flere mennesker end Storbritannien og USA tilsammen. Måske forsøger man nogle steder at lade glemslen sænke sig over sovjetfolkets ofre, som sikrede Europas befrielse fra Hitlers åg. Men Sovjetunionen kan ikke glemme dem. Man må derfor spørge: Hvad overraskende er der i, at Sovjetunionen i ønsket om at styrke sin sikkerhed ... forsøger at opnå, at disse lande får regeringer, der er loyale i deres forbindelser til Sovjetunionen? Hvordan kan man med sin fornuftsfulde brug betegne disse fredelige bestræbelser ...som “ekspansionistiske tendenser”..

I de befriede eller besejrede stater i det sovjetisk kontrollerede Østeuropa blev der indsat foreløbige regeringer, der var under stærk kommunistisk indflydelse, og i løbet af få år blev alle disse stater etpartistater efter sovjetisk model. Regeringslederne var i reglen kommunistiske ledere, der havde været i eksil i Sovjetunionen under krigen.

“Folkedemokratisering” af Østeuropa

Udviklingen fulgte et nogenlunde ensartet mønster i de Østeuropæiske lande: Polen, Tjekkosllovakiet, Ungarn, Rumænien, Jugoslavien, Albanien og Østtyskland.

1. I første fase, 1944-45, dannede kommunistpartiet en “fædrelandsfront” sammen med ikke-kommunistiske modstandsbevægelser. Den sovjetiske hær støttede denne front, hvor den kom frem.
2. Fædrelandsfronten dannede provisoriske - foreløbige - regeringer med Moskva-skoledede kommunister i nøglepositioner.
3. Der blev afholdt valg, hvor opstillingslisterne kontrolleredes på forhånd. Derefter blev der dannet brede koalitionsregeringer, hvor kommunisterne

havde indenrigsministerposten, som kontrollerede politiet. Regeringerne gennemførte populære jordreformer, hvor godser udstykkedes, og nationaliserede storindustrien.

4. Borgerlige politikere og parlamentsmedlemmer blev trængt ud af det politiske liv ved hjælp af skinprocesser, pressekampagner, trusler og terror. Nogle flygtede til Vesten. Socialdemokratierne blev presset til sammenslutning med kommunistpartiet,
5. Til sidst dannede kommunistpartierne regering alene og lod afholde valg med “Enhedslisters”, hvor oppositionen ikke kunne stille op. Upålidelige elementer i kommunistpartierne udrensedes.
6. Det kommunistiske etpartisystem blev indskrevet i forfatningen, der indførtes planøkonomi efter sovjetisk mønster, og landbruget blev kollektiviseret. Desuden sluttede Sovjetunionen venskabs- og bistandstraktater med de enkelte stater. Det sikrede Sovjetunionen kontrol med sine satellitstater. Et andet styringsinstrument var Kominform, der blev dannet i 1947. Det var en international sammenslutning af kommunistpartier og reelt Moskvas forlængede arm.

Trumandoktrinen og Marshallplanen 1947

I Vesteuropa var der ikke som i Østeuropa sket voldsomme forskydninger af grænserne. De forblev uændrede. Den politiske magt blev overgivet til de demokratiske statssystemer, hvor de kommunistiske partier var tilladte, men blev holdt under tæt overvågning. De var nemlig direkte styret fra Sovjetunionen, som brugte dem til at øve indflydelse i de enkelte lande. Enkelte steder - som i Frankrig og Italien - var kommunistpartierne så store, at man i de første efterkrigsår kunne forestille sig, at de kunne tage magten. I begge disse lande var kommunistpartierne med i brede koalitionsregeringer i årene lige efter krigen.

Europas økonomiske svaghed og den udbredte sociale nød gav kommunisterne gode muligheder for at fremhæve det socialistiske system som løsningen på den brede befolknings problemer. Desuden havde kommunisterne vundet prestige under krigen, hvor de i de besatte lande havde ydet en stor indsats i modstandsbevægelserne mod nazismen og fascismen.

Amerikanerne og vesteuropæerne frygtede da også, at den sovjetiske og kommunistiske ekspansion i Europa skulle fortsætte, og et par år efter krigsafslutningen stod det klart, at Storbritannien og Frankrig slet ikke var i stand til at skabe en magtbalance i Europa. De gamle imperiemagter var ikke længere rigtige stormagter, og Sovjetunionen var for mægtig. Det blev USA, der trådte ind i Europa som modvægt til Sovjetunionen. Det afgørende skridt var præsident Harry S. Trumans tale til den amerikanske kongres i marts 1947. Heri erklærede han det som USA's forpligtelse at hjælpe "frie folk" til at forsvare deres demokratiske styreformers imod sovjetisk pres og imod kommunistiske minoriteters forsøg på at overtage magten. Anledningen var en borgerkrig mellem kommunister og nationalister i Grækenland, hvor Storbritannien hidtil havde støttet den nationalistiske regering. Den opgave overtog USA fra og med Trumans fremsættelse af sin "Trumandoktrin".

Senere i 1947 fremsatte USA gennem sin udenrigsminister Marshall et tilbud til de europæiske lande om omfattende økonomisk hjælp. Det tilbud blev modtaget af alle europæiske lande undtagen de øst-europæiske, som var under sovjetisk kontrol.

Marshallhjælpen skulle stabilisere de vesteuropæiske lande økonomisk og politisk. Denne nye amerikanske politik kaldtes "containment" eller på dansk inddæmningspolitik, fordi dens hensigt var at bremse eventuel yderligere sovjetisk-kommunistisk ekspansion. Sovjetunionen opfattede den selvfølgelig som en indkredsningsspolitik.

USA's motiver til at engagere sig permanent i Europa var frygten for, at Sovjetunionens og kommunismens magt på verdensplan på lang sigt skulle blive for stor. Europa var desuden af meget stor økonomisk betydning for USA som marked og som investeringsområde. Marshall-planen tjente således også USA's økonomiske interesser både på kort og på lang sigt, fordi den hjalp med til at genopbygge Europas købekraft. Endelig var der også stærke følelsesmæssige bånd mellem befolkningerne i indvandringslandet USA og i de europæiske lande, hvorfra

Plakat for Marshall-planen

amerikanerne og deres forfædre kom.

I kølvandet på de amerikanske initiativer blev både det franske og det italienske kommunistparti trængt ud af deres respektive landes regeringer. Fra det tidspunkt spillede kommunistpartierne i Vesteuropa kun en marginal rolle.

To tyske stater

Et centralt konfliktpunkt mellem øst og vest var Tyskland. Her havde de sejrende magter på to konferencer besluttet at dele det besejrede land i fire besættelseszoner, en amerikansk, en britisk, en fransk og en russisk. Hovedstaden Berlin opdelt i 4 besættelseszoner. Det skulle bl.a. markere, at Tyskland skulle genoprettes som en samlet stat, når det var blevet afnazificeret og demokratiseret. Øverste myndighed i hver zone var den pågældende besættelsesmagts militære øverstbefalende. Myndigheden over det samlede Tyskland havde de 4 verstbefalende i fællesskab i det såkaldte kontrolråd. Samarbejdet om Tyskland kom dog aldrig til at fungere. De forskellige besættelseszoner blev fra begyndelsen behandlet helt forskelligt. I den sovjetiske zone blev tyske kommunister placeret på de vigtige poster, mens besættelsesmagterne i de tre vestlige zoner støttede sig til borgerlige og socialdemokratiske tyske politikere og embedsmænd. Mens samfundsobygningen i øst pegede i socialistisk retning, pegede den i vest i kapitalistisk retning. De tre vestlige zoner fik således del i Marshallhjælpen.

Resultatet blev, at der i 1949 oprettedes to tyske stater, Forbundsrepublikken Tyskland i vest og Den Tyske Demokratiske Republik i øst. Mens Forbundsrepublikken blev en demokratisk flerpartistat med kapitalistisk Økonomisk system, blev DDR en kommunistisk etpartistat.

Berlin kom til at indtage en særstilling. De tre vestlige besættelseszoner i Berlin, kaldet Vestberlin, blev i praksis en del af forbundsrepublikken - som en ø midt i DDR. Sovjetunionen forsøgte 1948-49 at presse vestmagterne ud ved at blokere vejene fra Vesttyskland til Vestberlin, men USA og Storbritannien viste sig at kunne opretholde forsyningerne til Vestberlin ad luftvejen. Sovjetunionen opgav derefter blokaden.

De to alliancesystemer

Under amerikansk ledelse og beskyttelse blev der i den vestlige verden opbygget et forsvarsmæssigt og økonomisk samarbejde, der fik en fast struktur med oprettelsen af en række samarbejdsorganisationer. Vigtigst var Atlantpagten fra 1949, en forsvarsalliance med deltagelse af USA, Canada og de fleste vesteuropæiske lande: Storbritannien, Frankrig, Holland, Belgien, Luxembourg, Italien, Portugal, Norge, Island og Danmark. Alliancen blev i 1952 udvidet med Grækenland og Tyrkiet og i 1955 med Vesttyskland, der dermed accepteredes som et fuldgældigt medlem af den vestlige verden. Der forblev dog amerikanske styrker i Vesttyskland, men nu var de allierede og ikke besættelsestropper.

Atlantpagten, 4. april 1949:

“Art. 2. Deltagerne vil bidrage til den videre udvikling af fredelige og venskabelige mellemfolkelige forhold ved at styrke deres frie samfundsordninger, ved at hidføre en bedre forståelse af de grundsætninger, som disse samfundsordninger hviler på, og ved at fremme almindelig stabilitet og velfærd.

Art. 5. Deltagerne er enige om, at et væbnet angreb mod en eller flere af dem ... skal betragtes som et angreb mod dem alle; de er følgelig enige om, at hvis et sådant angreb finder sted, skal enhver af dem ... bistå den eller de således angrebne deltagerlande ved straks, hver for sig og i forståelse med de øvrige deltagerlande, at tage sådanne skridt, derunder anvendelse af væbnet magt, som hver af dem anser for nødvendige for at genoprette og opretholde det nordatlantiske områdes sikkerhed.”

Atlantpagten byggede på grundsætningen om solidarisk forsvar, en slags “en for alle, alle for én - idé”, men i realiteten var alliancen en amerikansk forsvarsgaranti for Vesteuropa. Under Atlantpagten blev der skabt en fælles organisation for forsvaret af Vesteuropa, nemlig North Atlantic Treaty Organization, forkortet NATO. Deltagerlandenes militære styrker underordnedes en fælles overkommando, Den øverste NATO-chef i Europa var altid en amerikansk general.

På det økonomiske område blev de vesteuropæiske lande bundet sammen i organisationen OEEC, The Organization for European Economic Cooperation, der blev etableret i 1948 for at organisere modtagelsen af Marshallhjælpen. OFEC liberaliserede handlen mellem deltagerlandene ved at afvikle de importrestriktioner, som de enkelte lande siden krisen i 1930'erne havde anvendt til at styre importen. Organisationen afspejlede den amerikanske overbevisning om, at større frihed for handel og investeringer på tværs af landegrænserne i Europa var en nødvendig forudsætning for Europas økonomiske genrejsning.

Warszawapagten 1955

Sovjetunionen organiserede det militære samarbejde i Østeuropa som et system af tosidede aftaler mellem Sovjetunionen og de enkelte Østeuropæi-

ske lande, men i 1955 oprettede man en forsvarsorganisation, som kaldtes Warszawa-pagten. Den var på mange måder et sidestykke til Atlantpagten. Foruden Sovjetunionen var medlemmerne af pagten Polen, DDR, Tjekkosllovakiet, Ungarn, Bulgarien, Rumænien og Albanien. En særstilling indtog Jugoslavien, hvor kommunistpartiet ved krigens slutning havde taget magten uden Sovjetunionens hjælp. Jugoslavien havde insisteret på at føre en selvstændig politik i forhold til Sovjetunionen, og derfor havde Moskva udstødt det af det Østeuropæiske kommunistiske fællesskab.

En økonomisk samarbejdsorganisation havde de kommunistiske lande allerede dannet i 1949 med det såkaldte Comecon. Det havde til opgave at samordne planøkonomierne i de kommunistiske lande. Mens det vestlige OEEC altså sigtede på at skabe rammer for en friere international kapitalistisk økonomi, var formålet med Comecon at skabe en Økonomisk arbejdsdeling mellem medlemslandene - under Sovjetunionens ledelse, selvfølgelig. Det bidrog til at binde de enkelte lande sammen i et tæt indbyrdes afhængighedsforhold.

USA havde ikke svært ved at holde sammen på sine alliancepartnere. Det økonomiske samarbejde med verdens suverænt rigeste land var i sig selv attraktivt, og den vestlige verden oplevede i 1950'er-

ne og 1960'erne en betydelig økonomisk fremgang, der styrkede tilliden til den kapitalistiske samfundsmodel. Samtidig var frygten for Sovjetunionen betydelig og gjorde USA's beskyttelse meget eftertragtet.

For Sovjetunionen var situationen vanskeligere. Som ovenfor nævnt var Jugoslavien allerede tidligt - i 1948 - blevet udskilt fra østblokken. Sammenholdet i den kommunistiske blok byggede på sammenholdet mellem kommunistpartierne. De regerende kommunistpartier i det øvrige Østeuropa var kommet til magten i kraft af Sovjetunionen, og det var deres opgave at fastholde denne magt og sikre, at deres stater samarbejdede loyalt inden for Comecon og Warszawapagten.

Den økonomiske udvikling i Østeuropa var meget

svagere end i Vesteuropa. Fra 1945 og frem til begyndelsen af 1950'erne havde det krigshærgede Sovjetunionen trukket økonomiske ressourcer ud af sine satellitstater, samtidig med at USA havde pumpet kapital ind i Vesteuropa. Det gjorde det vanskeligere at overbevise befolkningerne om socialismens overlegenhed som samfundssystem. I stedet måtte Sovjetunionen flere gange anvende militær magt i undertrykkelsen af modstanden mod regimerne.

Danmark i vestblokken

Da Danmark blev befriet, blev der dannet en bred samlingsregering. Politisk spændte den lige fra Danmarks Kommunistiske Parti til Det Konservative Folkeparti. Modstandsbevægelsen var repræsenteret, men de gamle politikere, der havde stået

Udenrigsminister Gustav Rasmussen i Folketinget d. 22. marts 1949:

“Hvad der foreligger, er valget mellem til slutning til den atlantiske forsvarspagt på den ene side og på den anden side Danmarks isolering, Danmarks henliggen uden virkelige garantier, uden sikkerhed for hjælp mod angreb og uden egne forsvarsmidler af betydning. ... Det gamle Folkenes Forbund, der under store forventninger blev stiftet efter Første Verdenskrig, kunne ikke forhindre udbruddet af den Anden. Og den nye organisation, De Forenede Nationer, som blev oprettet efter Den Anden Verdenskrig, giver som forholdene har udviklet sig, endnu ikke alene i sig selv den sikkerhed, den tryghed, det var tanken at fremkalde.”

for samarbejdspolitikken med tyskerne, udgjorde hovedstammen i regeringen. Statsminister var socialdemokraten Vilhelm Buhl, der i en radiotale i 1942 direkte havde opfordret til at angive sabotører til politiet.

I modstandsbevægelsen havde der i nogle kredse været en forestilling om, at den gennem sit koordinerende og ledende organ, Danmarks Frihedsråd, kunne være en politisk kraft, der kunne gøre sig gældende efter krigen. Det var en illusion, for de politiske modsætninger inden for bevægelsen var meget store — fra kommunistiske arbejdere til konservative officerer. Efter et valg i 1945 opløstes samlingsregeringen, og Venstre dannede en mindretalsregering.

Højreorienterede kredse i Danmark legede 1945-1947 med tanken om at få grænsen flyttet mod syd, nu da der ikke eksisterede en tysk stat. Tilslutningen til det danske mindretal syd for grænsen voksede nemlig eksplosivt umiddelbart efter krigen. Der var meget ansvarlige politikere, der tog disse overvejelser alvorligt, men Venstre-regeringen måtte gå af i 1947, da der var tvivl om statsminister Knud Kristensens holdning i dette spørgsmål.

Danmark vendte i de første efterkrigsår tilbage til sin traditionelle neutralitetspolitik med en forhåbning om, at FN kunne skabe en kollektiv sikkerhed, hvad det fallerede Folkeforbund jo ikke havde haft held til i 1930'erne. Den samme politik fulgte

de nordiske naboer Sverige og Norge. Danmarks stilling var dog speciel på et vigtigt punkt. I Grønland havde USA nemlig en base, der var blevet etableret i 1941, da Danmark var besat. Den danske ambassadør i USA havde tiltaget sig myndighed til på egen hånd at indgå en aftale herom med USA. Og efter krigen havde USA ikke til hensigt at opgive denne base, der fik stadig større betydning, efterhånden som spændingen mellem USA og Sovjetunionen voksede. Strengt taget var dette ikke foreneligt med Danmarks neutrale status, men Danmark var reelt i gang med at orientere sig imod USA. Danmark modtog som en selvfølge Marshall-hjælp og tilsluttede sig den økonomiske samarbejdsorganisation OEEC.

Danmark bliver medlem af Atlantpagten

Efterhånden som spændingen i Europa voksede, svandt tilliden til neutralitetspolitikens holdbarhed. I 1948 blev det indtil da demokratiske Tjekkoslovakiet indlemmet i rækken af kommunistiske etpartistater. Det gjorde et voldsomt indtryk. Den socialdemokratiske danske regering arbejdede for et nordisk forsvarsforbund, men det viste sig uigennemførligt. Derefter så regeringen og de borgerlige partier ingen anden mulighed end at tilslutte sig Atlantpagten, da den oprettedes i 1949. Det var et fuldkomment brud med den danske neutralitetspolitik.

Statsminister H. C. Hansen til den amerikanske ambassadør, 18. november 1957

”Under deres besøg for et par dage siden, gjorde de nogle bemærkninger om ammunitionsforsyninger af en særlig slags på forsvarsområderne i Grønland.” De fremlagde ikke nogen konkret plan om en sådan mulig oplagring og stillede heller ikke spørgsmål til den danske regerings holdning til denne sag. Jeg mener ikke, deres bemærkninger giver anledning til kommentarer fra min side.”

Den amerikanske ambassadør Val Peterson orienterede H. C. Hansen om de amerikanske atomvåben på Grønland. Dette er uddrag af H.C. Hansens svar. Det blev først offentligt kendt i 1997.

At man søgte ind i Atlantpagten er utvivlsomt påvirket af erfaringerne fra besættelsen 1940. Slagordet "aldrig mere en 9. april" havde stor gennemslagskraft i befolkningen. Den store forskel på Danmarks situation i 1949 og 1939 var imidlertid, at der i 1949 var en overvældende stærk stormagt, USA, der tilbød beskyttelse. I 1930'erne var der ingen stormagt, der ville eller kunne yde Danmark troværdig beskyttelse.

Danmark havde dog visse forbehold i sit medlemskab. Danmark ville ikke have atomvåben stationeret på sit territorium. I praksis gjaldt dette dog ikke Grønland. Der blev i 1951 underskrevet en aftale om, at USA kunne etablere en stor luft- og radarvarslingsbase i Thule, som ligger midt mellem Sovjetunionens og USA's kerneområder. I 1957 indgik den danske statsminister, H. C. Hansen, en hemmelig aftale med USA, der tillod, at Thule blev brugt som base for atomvåbenbærende fly.

Der var i begyndelsen af 1950'erne også tale om stationering af amerikanske fly i Jylland, fordi det danske luftvåben ikke ville være i stand til på egen hånd at sikre herredømmet over dansk luftrum. Efter lange overvejelser afslog den socialdemokratiske regering tilbuddet. En af grundene var utvivlsomt, at det kunne opfattes som udfordrende over for Sovjet. En anden grund var, at det amerikanske militære personel i givet fald skulle være undergivet amerikansk retshåndhævelse under deres udstationering i Danmark. Hvis en amerikansk soldat f.eks. voldtog en dansk pige, ville de danske myndigheder ikke kunne stille ham for retten og straffe ham. Regeringen frygtede, at en sådan halvkolonial situation ville svække befolkningens opbakning til NATO-medlemsskabet.

Vesttyskland som Danmarks allierede

Da Vesttyskland i 1955 blev medlem af Atlantpagten, blev den tidligere besættelsesmagt og største trussel mod Danmarks sikkerhed til en allieret. I sammenhæng hermed udstedte den danske og den

tyske regering gensidigt erklæringer om de to mindretals rettigheder nord og syd for den dansk-tyske grænse. Det betød bl.a. at det danske mindretals parti i Sydslesvig blev fritaget for den tyske 5 % spærregrænse ved valg til den slesvig-holstenske landdag i Kiel. Det var den indrømmelse, den danske regering betingede sig for at stemme for Vesttysklands optagelse i Atlantpagten. Formelt havde Danmark nemlig mulighed for at nedlægge veto i Atlantpagtens ministerråd. Selv om Vesttyskland selvfølgelig vidste, at Danmark ikke ville kunne lægge ryg til at holde landet ude, foretrak den vesttyske regering at vise godt demokratisk naboskab som led i landets bestræbelser på at arbejde sig ud af nazi-tidens skygge og blive accepteret som et normalt, demokratisk, vesteuropæisk land.

Planøkonomiens fiasko i Sovjetunionen 1953-1991

Det økonomiske liv i de kommunistiske stater byggede på planøkonomi og kollektiv ejendomsret til produktionsmidlerne, i reglen statslig ejendomsret. Det blev dels begrundet politisk, dels med marxistisk økonomisk teori. Når ingen privatpersoner ejede produktionsmidler, altså virksomheder, var der ingen arbejdsgivere og altså ingen udbytttere. Det var forudsætningen for et klasseløst, socialistisk samfund. (Se s. 60).

Den økonomiske begrundelse byggede på påstanden om, at når produktion og fordeling foregik efter en plan, ville man undgå det spild og det kaos, man mente karakteriserede det kapitalistiske system. Her konkurrerede forskellige virksomheder om at afsætte de samme produkter med det resultat, at der jævnlige forekom overproduktion med virksomhedslukninger, arbejdsløshed og kriser som følge. Og når en virksomhed lukkede, gik dens værdier – bl.a. i form af maskiner – tabt. De var altså blevet produceret til ingen verdens nytte. Det kapitalistiske system var derfor dømt til at gå fra krise til krise, og arbejderne betalte prisen i form af perioder med arbejdsløshed.

I et socialistisk land foregik produktionen efter en plan. Der blev altså ikke produceret mere af en vare, end der var brug for. Alle ressourcer – kapital og arbejdskraft – blev anvendt hensigtsmæssigt, ingen virksomheder blev nedlagt, fordi de blev udkonkurreret, og ingen arbejdere blev arbejdsløse. De socialistiske landes økonomier var krisefrie. Man var ikke i tvivl om, at en sådan rationel – man sagde ligefrem videnskabelig – måde at styre økonomien på, var langt overlegen i forhold til de kapitalistiske landes anarkistiske, kaotiske markedsøkonomi. Det var grundlæggende lærdom i de socialistiske lande. Resultatet ville derfor uvægerligt blive, at den kommunistiske verden snart ville overgå den kapitalistiske rent økonomisk.

5. Generalsekretær Nikita Khrusjtjov på vælgermøde i Moskva marts 1958;

”Det er ikke længe siden, nogle indbildske repræsentanter for den vestlige verden udsprede alle mulige skrøner om, hvor langt videnskab og teknologi i vores land var bagefter USA. Nu kan alle se, at socialisme, som har befriet mennesket fra privatejendomsrettens ideologiske lænker og gjort folket til herre over sin egen skæbne, skaber uendelige muligheder for dristige projekter, opdagelser, opfindelser og kreativ stræben, for ægte fremskridt inden for videnskab, teknologi og kultur. *...

Partiet og regeringen har udarbejdet et vældigt program for økonomisk opbygning. Programmet forudser en yderligere vækst i produktionen af metal, kul, el, maskiner, kemikalier og i andre industrigrene, så at vi inden for de næste 15 år ikke alene overhaler, men helt distancerer de største kapitalistiske lande med hensyn til de vigtigste produkter.”

**Sovjetunionen havde som det første land i verden sendt en satellit i kredsløb om jorden i 1957: Sputnik.*

Khrusjtjovs periode – fra 1953 til 1964 – var kendetegnet ved en jubeloptimisme, som den der kommer til udtryk i citatet. Den var desuden kendetegnet ved dramatiske reformer, der skulle bringe økonomien fremad i store spring: Landbruget skulle organiseres i store ”landbrugsbyer”, og de enkelte regioner skulle fungere som selvstændige økonomiske enheder. Det meste endte i forvirring, og det var medvirkende til hans fald.

De uoverskuelige planer

Det problem, planøkonomien stod over for, var den uhyre kompleksitet, der kendetegner et moderne industrialiseret samfund. I spidsen for planlægningen af økonomien stod en statslig plankommission – Gosplan – der koordinerede planlægningen i de talrige ministerier. I 1978 var der 62 ministerier plus 16 komitéer. Ministerierne planlagde for brancher, der planlagde for enkelte virksomheder. Og disse virksomheder fik instruktioner om, hvad og hvor meget de skulle producere, hvor meget arbejdskraft, de skulle bruge, hvorfra de skulle modtage råvarer, og hvorhen de skulle levere produkterne osv. osv. I et kolosalt land som Sovjetunionen var det helt uoverskueligt. Det er blevet anslået, at ministerierne og Gosplan i midten af 1960’erne fastlagde plantal i et antal af flere trillioner – et ettal fulgt af 18 nuller.

Virkeligheden passede sjældent med tallene. Virksomhedslederne manøvrerede, som de bedst kunne, fik uofficielt råvarer forskellige steder fra, men sørgede for, at regnskabet over for myndighederne passede så nogenlunde. Desuden sørgede de for, at kravene til virksomhedens produktion blev sat så lavt som muligt, så det var nemt at opfylde og overopfylde plankravene.

Et særligt problem var reparationer, vedligeholdelse og service. Det er svært at opstille måltal for, hvor godt maskiner og materiel bliver vedligeholdt, og hvor lette de er at vedligeholde. Det førte til, at mange maskiner stod stille i alt for lange perioder på grund af manglende reservedele eller mangel på reparatører, og det var en kendt sag, at f.eks. de samme landbrugsmaskiner havde en meget kortere levetid i Sovjetunionen end i f.eks. Danmark. I landbrugskollektiverne og på statsbrugene var der simpelthen ikke den samme omhu i omgangen med maskinerne.

Miljøproblemerne var også noget, der blev ignoreret i den sovjetiske planøkonomi, for miljøhensyn bremser den rent kvantitative vækst. Det betød omfattende miljøproblemer, ja ligefrem miljøkatastrofer med radioaktivt forurenede områder, vældig sumpe af kemisk affald og delvis udtørring af en af verdens største søer, Aral-søen. I mange republikker registrerede befolkningen miljøproblemerne, og den manglende vilje til at løse dem var medvirkende til at skabe modsætninger til magtcentret, til Moskva.

En konsekvens af problemerne med landbrugsproduktionen i Sovjetunionen var uendelige fødevarerækker. Foto-grafi fra 1980'erne.

Halvhjertede reformer og voksende krise

I 1960'erne forsøgte Brezjnev og hans regeringsleder, Kosygin, at forenkle og effektivisere plansystemet, så det blev mere overskueligt og i højere grad tog højde for omkostningerne ved produktionen. En af systemets svagheder var nemlig, at plantallene fokuserede ensidigt på produktionens omfang og ikke lagde vægt på, hvor mange ressourcer, produktionen havde lagt beslag på. Reformerne var dog små og ineffektive, og fra 1970'erne begyndte krisesymptomerne for alvor at gøre sig gældende.

Femårsplanen 1971-1976 havde opstillet mål, der slet ikke blev nået. Fra det tidspunkt faldt væksttallene til stadighed. Ind til da havde den demografiske sammensætning af befolkningen været gunstig – andelen af erhvervsaktive havde været stadigt voksende. Nu voksede de aktive årgange kun ganske lidt, og det var svært at få produktiviteten til at stige. Det krævede bedre teknologi, stadige effektivitetsforbedringer på værkstedsgulvet og større effektivitet hos den enkelte arbejder. Det kunne man ikke planlægge sig ud af.

Arbejdsmoralen viste sig at være elendig. Pjækkeri var almindeligt, drikkeri ligeledes. Sovjetiske arbejdere risikerede ikke arbejdsløshed, men de var på den anden side ikke i stand til afgørende at løfte deres levestandard. Og arbejderklassen i Sovjetunionen og i endnu højere grad middelklassen blev i stigende grad bevidst om, hvor langt ringere deres levestandard var sammenlignet med det Vesten, hvor arbejderne

ifølge officiel propaganda levede i absolut elendighed. Et afgørende stød mod fremstillingerne om den krisefrie planøkonomi blev leveret af landbrugskrisen i begyndelsen af 1970'erne, da Sovjetunionen måtte købe store mængder korn i USA, Canada og Australien på grund af dårlige høstår. Sammenlignende studier viste, at en amerikansk landmand på det tidspunkt producerede 12 gange mere end en sovjetisk landmand.

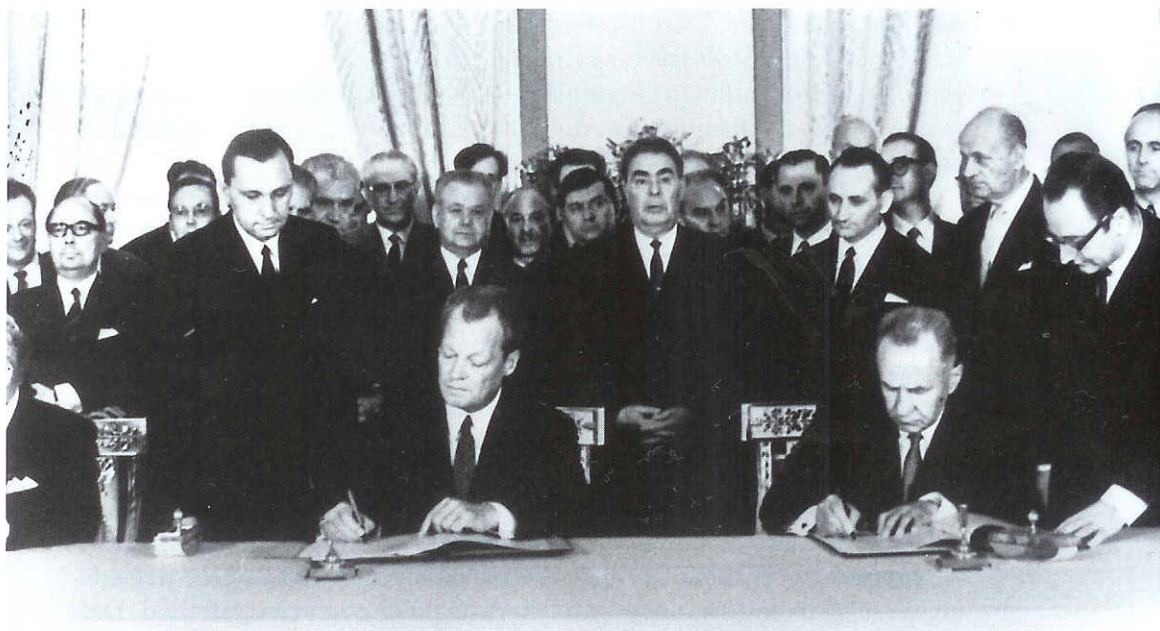
6. Generalsekretær Mikhail Gorbatjovs udtalelser på et politbureau-møde 30. april 1987:

"I mere end 15 år har 25-30% af virksomhederne ikke levet op til deres mål for indkomst. Det er grunden til vores underskud (på statsbudgettet). Det er også grunden til deres finansielle afhængighed af staten. Måske bør en ny lov tillade virksomhederne at gå fallit snarere end at lade dem eksistere på bekostning af andre virksomheder, der lever op til deres mål... Vi har enorme, men uproduktive udgifter. Der går 35 milliarder rubler om året til det administrative apparat. ... Eller tag prissystemet. Det er faktisk slet ikke noget system, men et mismask af forskellige systemer, der er slået sammen over mange tiår. ... Militæret udgør en væsentlig byrde, men hvad kan vi gøre? Først må der være skabt sikkerhed. ... Alle steder er der for mange arbejdere, og det gælder også militærindustrien."

Anatolyj Tjernajevs notater, My six Years with Gorbachev, 2000

Stærkt medvirkende til de økonomiske problemer var Sovjetunionens forsøg på at opretholde en supermagtsstatus, der svarede til USAs. Sovjetunionen støttede regimer i den tredje verden, som erklærede sig som socialistiske og anti-imperialistiske, og på det militære område forsøgte man desperat at holde trit med den amerikanske oprustning. Det var en meget svær opgave, for Sovjetunionens økonomi var umådeligt meget svagere end USAs. Da USA i 1980'erne under Ronald Reagan (1981-1989) gennemførte en markant forøgelse af den amerikanske rustningsindsats, blev det reelt umuligt.

I 1985 kom den unge Mikhail Gorbatjov til magten i Sovjetunionen som generalsekretær for kommunistpartiet. Han iværksatte som den første sovjetiske leder omfattende forsøg på at reformere planøkonomien og socialismen. I forbindelse hermed stræbte han efter at afslutte våbenkapløbet og indlede et økonomisk samarbejde med det mere avancerede Vesten. Det var en simpel nødvendighed, hvis Sovjetunionens økonomi skulle reformeres. At han samtidig – presset af den almindelige opinion **17** i Sovjetunionen og som et centralt led i reformerne – åbnede for en demokratisering, førte til Sovjetunionens opløsning.

Den tyske kansler Willy Brandt indledte i 1970'erne en afspændingspolitik over for Østeuropa. Her underskriver han (til venstre) en ikke-voldsaftale med Sovjetunionen sammen med den sovjetiske regeringsleder Aleksei Kosygin. Midt mellem de to står den sovjetiske generalsekretær Leonid Breznev. Moskva 1970.

Fra samarbejde til sammenbrud 1970-1991

Omkring 1970 skete der en vigtig ændring i Vesttysklands politik over for Østeuropa. Hidtil havde Vesttyskland nægtet officielt at anerkende grænsedragningen mellem Polen og DDR, Oder-Neisse-grænsen, og man havde ikke anerkendt DDR som stat. Man havde heller ikke villet have diplomatiske forbindelser med lande, der anerkendte DDR – som ifølge vesttysk opfattelse var sovjetisk besættelseszone. Nu oprettede Vesttyskland diplomatiske forbindelser med østeuropæiske stater og indgik ikke-voldsaftaler med Polen og Sovjetunionen og anerkendte dermed Oder-Neisse-grænsen. I 1972 gik Vesttyskland så langt som til at indgå en aftale med DDR, hvor man anerkendte eksistensen af to tyske stater.

Denne afspændingspolitik var blevet ført af en socialdemokratisk tysk regering under ledelse af Willy Brandt (forbundskansler 1969-74), og den blev af højreorienterede kredse i Vesttyskland anset for et forræderi i den ideologiske kamp mod kommunismen og de undertrykkende regimer i Østeuropa. Den nye vesttyske østpolitik banede vejen for en større afspænding i Europa og større kontakt mellem østbloklandene og Vesten.

Helsinki-aftalen 1975

Højdepunktet var konferencen i Helsinki om sikkerhed og samarbejde i Europa (CSCE), 1973-1975. Her deltog udover de europæiske lande også USA og Canada. Konferencen resulterede i en såkaldt slutakt,

der faldt i tre dele. Den første del handlede om principperne for relationerne mellem staterne i Europa. Her lovede deltagerlandene at respektere hinandens suverænitet og gav afkald på at anvende magt mod hinanden. Desuden anerkendtes Europas grænser – og dermed også Oder-Neisse-grænsen.

En anden del handlede om økonomisk samarbejde, mens deltagerlandene i den tredje del lovede at respektere menneskerettighederne, som de var formuleret i FN-pagten. Det indbefattede også meningsfrihed og ytringsfrihed. Endelig anerkendtes det enkelte lands ret til national selvbestemmelse.

Sovjetunionen og østblokkens motiv til at indgå en aftale som denne var både økonomisk og politisk. Sovjetunionens, Polens og DDRs grænser, som de var blevet draget af Sovjetunionen efter Anden Verdenskrig, fik nu international anerkendelse. Samtidig betød den generelle afspænding, at østblokken kunne håbe på at udvide det økonomiske og teknologiske samarbejde med Vesten, som de kommunistiske økonomier havde hårdt brug for. Østblokkens indrømmelser drejede sig først og fremmest om menneskerettigheder og ytringsfrihed. Det forventede mange – også kritikere i Vesten – ville blive illusoriske bestemmelser, som østblokken ville omgå.

Den kommunistiske ideologi vakler

I Sovjetunionens og de kommunistiske partiers selvforståelse og retorik var afspændingspolitikken en sejr for socialismen. Endnu i 1970'erne var tonen optimistisk og offensiv, bl.a. på grund af amerikanernes nederlag i Vietnamkrigen (se s. 210). Selv i et land som Danmark, hvor kommunistpartiet i 1973 havde fået 4% af stemmerne og 6 mandater i Folketinget, var forventningen – i alt fald officielt – at også Danmark ville blive socialistisk. Set på verdensplan havde socialismen og Sovjetunionen jo tilsyneladende også øget sin indflydelse markant.

Sovjetunionen og de europæiske kommunistpartier havde imidlertid ikke forudset de langsigtede virkninger af afspændingen og i den forbindelse Helsinki-erklæringen.

Denne erklæring blev et fundament for de oppositionelle grupper i Sovjetunionen og Østeuropa. I Tjekkosllovakiet dannede en gruppe intellektuelle således i 1977 organisationen Charta-77, som krævede overholdelse af slutaktens bestemmelser om menneskerettigheder. Lignende grupper af intellektuelle fandtes i de fleste østeuropæiske lande, også i Sovjetunionen.

7. Partiformand Knud Jespersen på Danmarks Kommunistiske Partis Kongres 1973:

”I vor tid er verdensbilledet totalt ændret. Der eksisterer og udvikler sig et socialistisk system, hvis autoritet og indflydelse er stadigt voksende. Det nye samfund er det gamle overlegent – moralsk, socialt og menneskeligt. Det omspænder store dele af kloden, og gennem 104 kommunistiske partier, de nationale befrielsesbevægelser og arbejderklassens organisation er det vor tids mægtigste kraft. Det har åbnet nye muligheder for, at Danmarks overgang til socialismen kan ske fredeligt. ... Mange forsøg gøres der på at så splid mellem os og Sovjetunionen eller angribe os for dette venskab. Det vil aldrig lykkes. Vort venskab bygger på granit og kendskab til, hvad Sovjetunionen har givet menneskeheden af nye muligheder, og hvad den i dag ofrer i solidaritet med andre folk, der kæmper for social og national frigørelse. Alle bestræbelser for fred og afspænding er i vor tid uamerikanske, mens der kan sættes lighedstegn mellem Sovjetunionen og fredens interesser.”

Den alvorligste udfordring mødte de kommunistiske systemer, da polske skibsværftsarbejdere under ledelse af Lech Walesa i 1980 grundlagde en uafhængig fagbevægelse, Solidaritet, der i løbet af ganske kort tid forvandlede sig til en landsomfattende politisk oppositionsbevægelse med næsten 10 millioner medlemmer. Den polske regering anerkendte i første omgang Solidaritet og indgik en aftale med den, men skred derefter i 1981 til at forbyde den og indføre militær undtagelsestilstand. Solidaritet levede dog videre under jorden. Her fik den stærk støtte af den katolske kirke, hvis indflydelse på den polske befolkning er meget stor. Den polskfødte pave, Karol Wojtyła – Johannes Paul d. 2. (pave 1978-2005) – førte her en aktiv og virksom kampagne mod kommunistpartiet i sit hjemland.

De kommunistiske regimers ideologiske selvforståelse begyndte at krakelere, og deres tilslutning i befolkningen nærmede sig et nulpunkt.

De politikere, der med Willy Brandt i spidsen førte afspændingspolitik i 1970'erne, forudså næppe de langsigtede virkninger af denne politik. De søgte en normalisering af forholdene i Europa, fordi de mente, at de to blokke nødvendigvis måtte finde ud af at leve sammen på trods af deres politiske forskelligheder, først og fremmest af hensyn til freden i Europa, men også af hensyn til de mange mennesker, der var ramt af den kolde krigs deling af Europa. At de kommunistiske stater var så svage i fundamentet, at de ikke kunne overleve en åbning mod Vesten, forudså næsten ingen, men da Sovjetunionen i slutningen af 1980'erne viste svaghedstegn, brød de sammen.

I 1985 kom den unge Mikhail Gorbatsjov til magten i Sovjetunionen. Han ville reformere det sovjetiske politiske system, men ikke afskaffe kommunismen. Fotografi foran det sovjetiske flag, 1987.

Gorbatsjovs reformpolitik 1985-1991

Den afgørende begivenhed på de europæiske staters vej mod opløsning kom med Mikhail Gorbatsjovs overtagelse af ledelsen af det sovjetiske kommunistparti i 1985. Før ham havde Sovjetunionen været styret af oldinge. Brezjnev blev som generalsekretær og præsident til han døde i 1982, 76 år gammel, efter længe at have været ude af stand til at varetage sine forpligtelser. Hans efterfølger, Andropov, var 68 og sygdomsmærket. Han døde efter godt et år. Andropovs efterfølger, Tjernenko, var 72 år og nåede at styre Sovjetunionen i 13 måneder. På det tidspunkt var Sovjetunionen i en dyb økonomisk krise, og det politiske apparat fuldstændig forstenet og ude af stand til at løse landets problemer. Gorbatsjovs løsning var sammenfattet i slagordene glasnost (:åbenhed), perestrojka (:omstrukturering) og demokratisering. Åben debat og befolkningens aktive deltagelse i samfundets anliggender skulle ruske op i det politiske og økonomiske liv. Gorbatsjov ville redde det kommunistiske system ved at reformere det.

Det viste sig imidlertid hurtigt, at han dermed åbnede for en udvikling, han og partiet ikke kunne kontrollere eller standse. Den nye åbenhed førte til katastrofale afsløringer af partiets forbrydelser og af dets løgne og fortielser. Det ideologiske univers, der legitimerede et-partisystemet, brød dermed fuldstændigt sammen. Partiet blev presset til at acceptere valg af en ny lovgivende forsamling, Folkekongressen, i 1989, og dermed var dets monopol på magten forbi.

I udenrigspolitisk henseende var Gorbatsjovs mål at standse kaprustningen, som Sovjetunionen ikke længere var i stand til at følge med i. Under den republikanske præsident Ronald Reagan havde USA fra 1981 intensiveret sin oprustning, fast besluttet på at opnå fuldkommen strategisk overlegenhed over for Sovjetunionen. Gorbatsjov ønskede afspænding, nedrustning og økonomisk samarbejde med Vesten. Han opgav derfor at konkurrere med USA om indflydelse i den tredje verden – og trak bl.a. de sovjetiske styrker ud af Afghanistan. Han indgik også våbenbegrænsningsaftaler med USA og gjorde i den sammenhæng store indrømmelser.

De kommunistiske regimer i Østeuropa falder 1989

Denne afspændingspolitik opfattedes – med rette – som tegn på svaghed af de østeuropæiske oppositionskredse, og de regerende kommunistpartier tabte modet – og troen på, at Sovjetunionen ville opretholde deres regimer med magt som i 1953, 1956 og 1968. Dermed var grunden skredet under de østeuropæiske kommunistiske regeringer. Som faldende dominobrikker opgav de en efter en magten i løbet af efteråret 1989 under indtryk af et massivt folkeligt pres.

**8. Gorbatjov i en tale* til den franske nationalforsamling,
3. oktober 1985:**

"Hvad vil sikkerhed i Europa egentlig sige? Det vil sige, at der ikke er krig, og at der ikke er fare for, at der vil opstå krig. På grund af sin kompakte geografi føler Europa særlig stærkt, hvordan folkenes skæbner er forbundet og sammenviklet på trods af de forskellige samfundsmæssige veje, de har valgt. Mere end noget andet kontinent er Europa ... sårbart over for en væbnet konflikt, og ikke mindst en med kernevåben. Det betyder, at Europas sikkerhed ikke kan sikres ved brug af våben og militære styrker. Det betyder, at vi står over for en helt ny situation, og at vi bliver nødt til at gøre op med vores traditionelle måde at

håndtere tingene på. Vi må ændre vores mentalitet og adfærd. ... Mange aspekter af det altomfattende europæiske samarbejde står i Helsinki-aftalen. Vi mener, at det er et vigtigt resultat, hvis betydning er uændret. ... Sovjetunionen er parat til at involvere sig stærkt i dette."

** Gorbatjov holdt kort efter sin tiltræden en tale i den franske nationalforsamling, hvor han bekendtgjorde et stop for opstilling af sovjetiske missiler i Østeuropa og nævnte en række andre skridt, Sovjetunionen havde taget for at fremme nedrustning.*

I september 1989 gav det polske kommunistparti op og overlod regeringsmagten til Solidaritet. Kort tid efter indførte Ungarn flerpartisystemet.

I DDR åbnede regeringen d. 9. november 1989 for fri passage mellem Øst- og Vestberlin. Dermed var muren faldet, som man sagde, og det kom til at symbolisere sammenbruddet af det kommunistiske Østeuropa. Tjekkoslavakiets kommunistparti opgav regeringsmagten i december 1989, og den afsatte partileder fra 1968, Alexander Dubcek, blev parlamentsformand, og Vaclav Havel, den tjekkiske oppositions ikon, blev præsident. At Sovjetunionen i december 1989 erklærede Brezjnevs doktrinen for ophævet, var kun en formel erkendelse af den nye tingenes tilstand.

Kulminationen på ydmygelsen af Sovjetunionen og Gorbatjov var genforeningen af de to tyske stater i oktober 1990. Genforeningen skete i form af det østtyske områdes optagelse i Forbundsrepublikken Tyskland, ikke som en forhandlet sammenslutning af to ligeværdige stater.

Berlinmurens fald i 1989 kom til at symbolisere sammenbruddet af det kommunistiske Østeuropa.

"Newest Latest / Hope Despair". Maleri af Robert Morris, 1989.

9. Anatoly Tjernaev, Gorbatsjovs udenrigspolitiske rådgiver, udtaler sig i 1997 om Moskvas reaktion på Berlinmurens fald og Tysklands genforening:

"Nogle tror, at der var panik i Moskva, at der var planer om at anvende tanks, at der var planer om at sende tropperne ud fra kaserne. Det skete ikke, der var ingen panik. (Gorbatsjov) så, at det var uundgåeligt. Folk siger, selv om jeg ikke ved, om det er rigtigt, at generalerne i Tyskland, de sovjetiske troppers kommanderende, flere gange henvendte sig i Moskva og spurgte, hvad de skulle gøre i den situation, men jeg ved helt sikkert, at (den sovjetiske forsvarsminister) aldrig stillede spørgsmålet til Gorbatsjov ... for han vidste, at Gorbatsjov aldrig ville tillade nogen form for anvendelse af de sovjetiske tropper i Tyskland."

10. Den britiske historiker T. Garton Ash om Vesttysklands østpolitik og genforeningen:

"Forbundsrepublikken havde held til ... at etablere et godt forhold til de ledende stater i øst, samtidig med at de beholdt vestmagternes støtte og beskyttelse. Den bedrift ... afspejles tydeligt i et internt memorandum, udarbejdet af Bogomolov-instituttet i Moskva for en af Gorbatsjovs vigtigste udenrigspolitiske rådgivere ... i januar 1990. "I princippet" hedder det i dette memorandum, "er en genforening af Tyskland ikke i modstrid med Sovjetunionens interesser. En militær trussel er meget lidt sandsynlig, når man tager det radikale brud i betragtning, der skete i den tyske nations bevidsthed som følge af den

nationale katastrofe i den sidste krig. På det økonomiske område kan Sovjetunionen opnå store gevinster ved samarbejde og samspil med Tyskland." ... Femogfyrre år efter krigens afslutning havde Vesttyskland overbevist sovjetiske beslutningstagere om, at det ikke længere var en trussel, og at det var Sovjetunionens mest lovende og vigtigste økonomiske partner i Vesten. ... Gorbatsjov og Kohl var de første sovjetiske og tyske ledere efter 1945, der ikke havde oplevet krigen som voksne. ... Men betydningen af den bevidste tyske politik er ikke desto mindre meget betydningsfuldt."

Sovjetunionens sammenbrud

Den sovjetiske centralmagts svaghed betød også, at Sovjetunionens mange folkeslag så muligheden for at opnå øget selvstyre eller ligefrem fuld uafhængighed. I 1990 begyndte den ene sovjetrepublik efter den anden at erklære sig uafhængige af Sovjet. I spidsen for denne bevægelse var de tre små baltiske stater Estland, Letland og Litauen. De havde haft selvstændighed fra 1918 til 1939, og de havde tæt kontakt til Vesteuropa, især til Skandinavien.

Uafhængighedserklæringerne accepteredes ikke af regeringen i Moskva, men den satte heller ikke militærmagt ind for at hævde sin autoritet. Nu syntes selve Sovjetunionen altså at være i opløsning. For at forhindre det forsøgte en gruppe af konservative kommunister i 1991 at afsætte Gorbatsjov ved et statskup. Kuppet slog fejl. De demokratiske kræfter i Sovjetunionen sejrede, og kupforsøget gav i stedet Sovjetunionen dødsstødet. Republikkerne uafhængighedserklæringer blev nu til politisk virkelighed. Sovjetunionen blev til en række suveræne stater: Rusland, Ukraine, Hviderusland, Estland, Letland, Litauen osv.

DEN RUSSISKE FØDERATION

Sovjetunionen var blevet skabt ved hjælp af militær magt og terror. I trediveerne havde Stalins mål været én gang for alle at knuse enhver faktisk eller blot tænkelig opposition med det kommunistiske etpartistyre. Det skete med massehenrettelser, tortur og fangelejre og med intens politisk overvågning. Efterhånden som Sovjetunionen blev et industrisamfund, blev terroren mere og mere uanvendelig som styringsredskab. Efter Stalins død ophørte den blodige undertrykkelse, men den strenge kontrol opretholdtes. Det betød, at spændinger og konflikter mellem samfundslag og mellem nationaliteter blev fornægtet og fortiet. Det betød også, at åbenlyse problemer forblev uløste. Da partiets tro på sig selv og sin ideologi vaklede, da det viste svigtende vilje og beslutsomhed til at fastholde sin magt, brød det sammen. Og partiet havde holdt sammen på Sovjetunionen.

25 De kolossale omvæltninger i Sovjetunionen foregik forbavsende fredeligt. Faktisk kan man næppe i historien finde tilsvarende eksempler på, at så dramatiske omvæltninger har fundet sted næsten uden blodsudgydelser.

EUROPA

FRA DELING TIL SAMLING

I begyndelsen af det 20 århundrede havde Europa været verdens økonomisk og politiske centrum. Det mægtige britiske imperium, det franske imperium og den økonomiske supermagt, Tyskland, havde været toneangivende i verdenspolitikken. Udviklingen i størstedelen af Asien og Afrika var bestemt af hvad der foregik i Europa. Efter to verdenskrige var det mægtige Europa svækket og delt. Imperierne opløstes, Østeuropa kom under kommunistisk, sovjetisk kontra, og Tyskland blev delt i to stater. De store vesteuropæiske stater, Storbritannien og Frankrig, var i svære økonomiske vanskeligheder. Der måtte amerikansk økonomisk støtte til at få Europa ud af krisen. Det var ikke længere europæiske stater, der satte rammerne for udviklingen i fremmede verdensdele, men derimod USA og Sovjetunionen, der dominerede i Europa. Denne nye situation var udgangspunkt for bestræbelser på at samle Vesteuropa økonomisk og politisk. Samlingsbestræbelserne tog udgangspunkt i en tilnærmelse og forsoning mellem Frankrig og Vesttyskland. De kom senere til at omfatte hovedparten af det ikke-kommunistiske Europa, og efter kommunismens sammenbrud i Østeuropa 1989-1991 blev også de tidligere kommunistiske stater inddraget i de europæiske samlingsbestræbelser. Opbygningen af de europæiske fællesskaber er uden paralleller i historien. Det er et forpligtende samarbejde med overstatslige myndigheder men det er alligevel ikke en forbundsstat som f.eks. USA og bliver det måske heller aldrig. Hvor langt skal den europæiske samling gå? Skal Europa frigøre sig fra USA, eller skal man acceptere at være underordnet USA's internationale lederskab? Hvad betyder dette samarbejde for nationalstaterne i Europa? Er de ved at være forældede konstruktioner i

en globaliseret verden?

De første tilløb: OEEC, Vestunionen og Europarådet

Umiddelbart efter krigsafslutningen begyndte forskellige kredse i Europa at arbejde med idéer om en europæisk samling. Baggrunden herfor var dels den grundtanke, at man ved europæisk samling kunne forebygge nye krige i Europa, dels erkendelse af, at de vesteuropæiske lande måtte stå sammen over den trussel, man så i Sovjetunionen og dets østeuropæiske imperium.

Det første skridt til samling skete dog på amerikansk initiativ - nemlig oprettelsen af OEEC, Organisationen til Europæisk Økonomisk Samarbejde i 1948. Den blev til i forlængelse af USA's økonomiske hjælp til Europa som et instrument til at fordele hjælpen. Dens vigtigste funktion var at nedbryde de mange restriktioner for handel mellem de europæiske lande.

På det militære område blev der i 1948 indgået et forsvarsforbund mellem Storbritannien, Frankrig, Holland, Belgien og Luxembourg. Betydningen af denne alliance var imidlertid begrænset, for man havde ingen illusioner om, at den ved egen hjælp kunne afbalancere Sovjetunionens militære styrke. Dertil krævedes amerikansk hjælp, og rammen om USA's militære garanti for Vesteuropa blev Atlantpagten (NATO), der oprettedes året efter, i 1949.

Hvad det europæiske politiske samarbejde angår, var der fra begyndelsen meget forskellige opfattelser af, hvordan sådan et skulle se ud. Fra begyndelsen var det klart, at Frankrig og Holland-Belgien ønskede et tæt, forpligtende samarbejde, hvor der blev lagt myndighed over til de fælles institutioner. Tilhængerne af dette synspunkt kalder man føderalister. Storbritannien og - mindre væsentligt - de skandinaviske lande ønskede et mere uforpligtende mellemstatsligt samarbejde fra sag

Winston Churchill 19.september 1946 tale på Zürichs universitet:

Vi må alle vende ryggen til fortidens rædsler Vi må se mod fremtiden Vi har ikke råd til at slæbe det had og den hævngerighed, som er udsprunget af fortidens ugerninger, med os gennem de år, der kommer. Hvis Europa skal reddes fra bundløs elendighed, ja fra undergang, må der ske en troshandling i den europæiske familie. Fortidens forbrydelser og galskab må glemmes Jeg vil nu sige noget, som vil forbyvse. Det første skridt til genskabelse af den europæiske familie må være et partnerskab mellem Frankrig og Tyskland. Kun på den måde kan Frankrig genvinde den moralske ledelse i Europa. En genoplivelse at Europa kan ikke ske uden et åndeligt stort Frankrig og et åndeligt stort Tyskland. Hvis Europas Forenede Stater får den rette struktur, vil det gøre det enkelte lands materielle styrke underordnet. Små nationer vil have lige så stor vægt som store; deres anseelse vil afhænge af deres bidrag til den fælles sag."

Churchills tale i Zürich 1946

til sag. Disse politikere kalder man funktionalister.

Føderalister, funktionalister og Europarådet 1949

Da der i 1948 blev holdt en kongres i Haag med deltagelse af 20 europæiske lande, sejrede det funktionalistiske synspunkt. Der blev oprettet et Europaråd i 1949, hvortil der sendtes repræsentanter for deltagerlandenes parlamenter. Ud over denne parlamentariske forsamling oprettedes et ministerråd, hvor medlemslandenes regeringsrepræsentanter kunne mødes. I et langsigtet perspektiv var Europarådets vigtigste resultat vedtagelsen af en europæisk menneskerettighedskonvention, som medlemslandene tiltrådte. I tilknytning hertil oprettedes en menneskerettighedsdomstol i Haag, hvis kendelser medlemslandene lovede at respektere.

Europarådets parlamentariske forsamling fik ingen myndighed. Staterne overlod ikke noget af deres suverænitet til Europarådet, som derfor først og fremmest blev en uforpligtende diskussionsklub. For føderalisterne var dette resultat skuffende og perspektivløst.

Dannelsen af De Europæiske Fællesskaber (EF) 1957

Bevægelsen mod europæisk samling fik ikke ud-

gangspunkt i et politisk samarbejde mellem mange lande. Det blev i stedet gennem et økonomisk samarbejde mellem nogle få, centralt placerede lande, at forestillingerne om europæisk enhed for alvor vandt frem. Begyndelsen var en aftale mellem Frankrig, Vesttyskland, Holland, Belgien, Luxembourg og Italien om at samordne deres kul- og stålproduktion under en fælles, overnational kontrol. Denne aftale blev underskrevet i 1961 og trådte i kraft året efter. Der var rent økonomiske fordele i et sådant samarbejde, men det betydningsfulde aspekt var det politiske. Med overstatslig kontrol med sværindustrien skabtes en indbyrdes afhængighed mellem de deltagende lande, og da rustningsindustrien byggede på sværindustrien, gav de deltagende lande reelt også afkald på at føre en egen, national oprustningspolitik. Derfor var kul- og stålunionen også et vigtigt skridt på Vesttysklands vej ud af Hitlerregimets skygge og mod anerkendelse som et normalt, demokratisk europæisk land. Det var næppe nogen tilfældighed, at dette samarbejde netop blev indgået mellem de lande, på hvis jord både Første og Anden Verdenskrig var blevet udkæmpet.

Storbritannien foretrak at forblive uden for dette samarbejde. For Storbritannien var det uantageligt at underordne sig fælleseuropæiske institutioner,

**Den belgiske socialist, formand for Europarådets parlamentariske forsamling,
Paul Henri Speak, 11.dec. 1951**

“Det Europa, vi taler om, er ... et Europa, der i 5 år har levet i angst for russerne og at amerikanernes velgørenhed. På trods at et sådant skue har vi ikke bevæget os ud at stedet, som om historien vil vente på os, som om vi har tid nok til i løbet af flere årtier at forandre vores åndelige indstilling i ro og mag, at fjerne vore told-skranker, at opgive vores nationale egoisme. ... Hvad enten vi kan lide at høre det eller ej, så er det ikke mere denne forsamling, der repræsenterer det forenede Euro-pas sag; de muligheder, der består her, er næsten lig nul. ... Derfor har jeg villet genvinde hele min handlefrihed og har villet indtage min plads igen blandt dem, der virkelig kæmper for Europa”.

Den britiske regering hvad enten der var tale om en arbejderregering eller en konservativ regering så fortsat sig selv som centrum i et imperium, der nu ganske vist var under omdannelse til et Commonwealth of Nations. For briterne var “Europe” i høj grad det europæiske fastland hinsides kanalen, Det blev et fast mønster i europæisk politik helt op i det 21. århundrede. Et fransk-tysk partnerskab blev motoren i udviklingen af et europæisk fællesskab, i så høj grad som muligt uafhængigt af USA, mens Storbritannien var spændt ud mellem sine økonomiske interesser og sin udenrigspolitiske selvforståelse. De økonomiske interesser pegede på britisk deltagelse i det europæiske samarbejde, mens Storbritanniens udenrigs- og sikkerhedspolitiske selvforståelse byggede på et tæt britisk-amerikansk samarbejde, det atlantiske perspektiv, og på Commonwealth-samarbejdet.

Romtraktaten 1957

Kul- og Stålunionen blev en trædesten på vejen til et langt mere omfattende og perspektivrigt samarbejde med undertegnelsen af Romtraktaten i 1957. Her sluttede de 6 deltagere i kul- og stålunionen sig sammen i et europæisk økonomisk fællesskab, på dansk forkortet EF. Det vigtigste element heri var oprettelsen af et fælles marked. I løbet af 12 år skulle der indføres frihandel mellem medlemslandene, dvs. al told skulle afskaffes, Der skulle desuden opbygges en fælles ydre toldmur, og som en tredje væsentlig komponent i samarbejdet indførte man en fælles landbrugspolitik. Samarbejdet omfattede også kul- og stålunionen samt et europæisk

atomenergisamarbejde.

Rom-traktaten indførte overstatslige institutioner, nemlig ministerrådet, Europakommissionen, Europaparlamentet og Europadomstolen. Den mest magtfulde af disse var ministerrådet, hvor deltagerlandenes regeringer var repræsenteret, men med forskellige stemmewægte efter landets størrelse - 4 stemmer til Vesttyskland, Italien og Frankrig, 2 til Holland og Belgien og 1 til Luxembourg. Ministerrådet blev EF's besluttende myndighed. Kommissionen var EF's forvaltning, der dels skulle fremlægge forslag for ministerrådet, dels føre dets beslutninger ud i livet. Europaparlamentet, der lige til 1979 bestod af repræsentanter for de deltagende landes parlamentet, havde i begyndelsen kun rådgivende myndighed, mens domstolen skulle fortolke EF's regler og tage stilling til stridsspørgsmål mellem medlemslande eller mellem fællesskabet og enkelte lande i sager, der vedrørte EF.

At man med Romtraktaten sigtede videre end til et snævert økonomisk samarbejde, fremgik af dens indledning, hvori det hedder, at deltagerlandene “er besluttet på at skabe grundlag for en stadig snævrere sammenslutning mellem de europæiske folk”. Tegningen var altså lagt til en politisk union.

EFTA og Danmark 1959-1972

Denne udvikling efterlod Storbritannien på et sidespor. Storbritannien ønskede et stort europæisk frihandelssamarbejde, byggende på OEEC, men var en arg modstander af overstatslige institutioner. Som en slags nødløsning tog Storbritannien derfor initiativ til at samle en gruppe små europæiske lan-

Europas fædre, fra højre: Den franske udenrigsminister Robert Schuman og den franske økonom og diplomat Jean Monnet ved konferencen til forberedelse af Kul- og Stålu-nen 1950.

Den franske udenrigsminister, Robert Schuman, foreslår dannelsen af en kul- og stålunion d. 9. maj 1950:

“I mere end 20 år har Frankrig været fortalere for et forenet Europa., Frankrig har altid haft som afgørende mål at tjene freden. Europa blev ikke forenet - vi fik krigen. Europa skabes ikke med ét slag som en samlet konstruktion; det skabes ved virkeliggørelsen af konkrete tiltag, som skaber en faktisk solidaritet. Samlingen af de europæiske nationer kræver, at det hundredårige modsætningsforhold mellem Frankrig og Tyskland overvindes; projektet angår i allerhøjeste grad Frankrig og Tyskland. Med dette mål for øje foreslår den franske regering, at man straks skrider til handling på et begrænset, men afgørende område. Den franske regering foreslår at placere hele den fransk-tyske produktion af kul og stål under en fælles øverste myndighed i en organisation, der skal være åben for deltagelse for de øvrige europæiske lande. Samlingen af kul- og stålproduktionen vil umiddelbart sikre skabelsen af et fælles grundlag for økonomisk udvikling, et første skridt mod en europæisk føderation, og den vil ændre disse områders skæbne, områder der har været bundet til produktion af våben til de krige, som de gang på gang har været ofre for.”

de om sig i et frihandelsområde for industrivarer, EFTA, i 1959 (European Free Trade Association). Til disse hørte Danmark - sammen med Norge, Sverige, Østrig, Schweiz og Portugal. EFTA var i modsætning til EF et rent frihandelsarrangement. Det omfattede ikke landbrugsvarer og havde heller ingen overstatslige myndigheder.

For Danmark var det særdeles uheldigt at have landets to største markeder, Storbritannien og Vesttyskland, placeret i hver sin økonomiske blok. Rent økonomisk kunne der være gode grunde til at søge tilslutning til EF, for her indførtes en landbrugspolitik med garanterede mindstepriser. Landbrugets organisationer og partiet Venstre var derfor tilhængere af dansk tilslutning. Den socialdemokratiske ledede regering under ledelse af H. C. Hansen (1955-1960) foretrak dog at stå udenfor EF og følge Storbritannien, som var Danmarks

største eksportmarked. Det var i høj grad politiske overvejelser, der lå bag dette valg. Danmark var udenrigspolitisk og sikkerhedspolitisk knyttet til Storbritannien, og man følte sig stærkere knyttet til de nordiske lande end til Vest- og Centraleuropa, hvis krigserfaringer man ikke havde del i.

Storbritannien og Danmark i EF 1972

Det var åbenlyst, at EF var en meget stærkere og økonomisk mere dynamisk konstruktion end EFTA, der meget havde præg af midlertidighed, Fra 1958 til 1961 voksede EF's bruttonationalprodukt med hele 25 %. Det var dobbelt så meget, som Storbritannien kunne præstere i samme tidsrum. Allerede i 1961 søgte Storbritannien derfor om optagelse, og så gjorde Danmark det også. De efterfølgende forhandlinger blev ikke ført igennem til et resultat. Forhandlingerne fik dødsstødet af den

stærkt nationalt orienterede franske præsident, de Gaulle (1958-1969), som frygtede, at Frankrigs ledende rolle i EF ville blive udfordret af Storbritannien. Han stræbte desuden efter større europæisk uafhængighed af USA, og her var Storbritanniens særlige binding til USA et problem. EF kunne via Storbritannien komme under stærkere indflydelse fra USA.

Frankrigs modstand mod Storbritanniens optagelse svækkedes, efter at de Gaulle var gået af som præsident i 1969, og i løbet af få år førtes forhandlingerne om britisk medlemskab til ende, så landet kunne træde ind i EF i 1973. Igen fulgte Danmark efter Storbritannien, og det samme gjorde Norge og Irland. Den danske optagelse blev bekræftet ved en folkeafstemning i 1972, mens en tilsvarende norsk folkeafstemning endte med et nej til EF. Som ved de mange efterfølgende danske folkeafstemninger om EF var det centrale tema spørgsmålet om afgivelse af suverænitet. Det var først og fremmest venstrefløjen, der talte for et nej. Den opfattede EF som en sammenslutning, styret af storkapitalen, som Danmark så også ville blive underlagt. Tilhængerne argumenterede med de økonomiske fordele og fremstillede EF som et rent handelsmæssigt og økonomisk samarbejde – den almindelige betegnelse for fællesskabet var meget betegnende “fællesmarkedet”. Det passede

de danske politikere vældig godt, at udviklingen i det politiske samarbejde var blevet sat i stå af de Gaulle.

Håbet og forventningen om store økonomiske fordele ved et medlemskab vejede tungest for befolkningen. Og de økonomiske gevinster udeblev ikke. I løbet af få år tredobledes den danske landbrugs-eksport til Vesttyskland, og EF's landbrugspolitik gav en samlet gevinst på 6,6 milliarder kr. i 1979.

Det stadig voksende fællesskab 1973-1986

Romtraktaten var præget af føderalisternes drøm om en egentlig politisk union, men det var i 1960'erne og 1970'erne en urealistisk vision eller i bedste fald en meget fjern målsætning. Så længe de Gaulle var præsident i Frankrig, kom der ikke føderalistisk prægede initiativer herfra. De Gaulle talte ikke om en union, men om “fædrelandenes Europa”, og i 1965 fik hans regering forhindret, at ministerrådet i nogle tilfælde skulle kunne træffe beslutninger ved flertalsafgørelser i stedet for ved enstemmighed. Et land fik fortsat ret til at nedlægge veto, hvis det mente sine vitale interesser truet. Det var et skridt bort fra unionstanken. I virkelighedens verden viste det sig naturligvis, at det primært var de store lande, der havde politisk tyngde til at true med og også anvende varetøret. Optagelsen af Storbritannien og Danmark virkede også bremsende på unionsplanerne. Begge disse lande

Præsident Charles de Gaulle på pressekonference d. 14. januar 1963:
“Storbritannien har ansøgt om at komme ind i Fællesmarkedet. Det har det gjort, efter at det for ikke længe siden afslog at tage del i fællesskabet, det som man var i gang med at bygge op. etter at have skabt en slags frihandel med seks andre lande og endelig efter ... at have øvet pression for at forhindre de 6 for alvor at komme i gang med at gennemføre Fællesmarkedet, efter alt dette har England altså nu søgt at komme ind, og det på dets egne betingelser.

England er en ø, en søfartsnation bundet af sine vareudvekslinger, sine markeder, sine forsyninger til de mest forskelligartede og ofte fjerntliggende lande. .Det har i alt sit virke, nogle meget særprægede, meget originale vaner og traditioner. ... Hvordan kan så England, som det lever, som det producerer, som det handler, blive indlemmet i Fællesmarkedet, sådan som det er skabt og fungerer”

Den tidligere præsident, general de Gaulle i sine erindringer 1971:

"Hvilken afgrund af illusion eller forudindtagethed hører der ikke til at tro, at europæiske nationer der gennem århundreder er smedet af talløse anstrengelser og lidelser, og som har hver sin geografi, sin historie, sit sprog, sine traditioner og sine institutioner, ville kunne ophøre med at være sig selv og derefter kun udgøre et folk? ... Hvad specielt De Seks angår, hvordan kunne man forestille sig, at disses udenrigspolitiske mål pludselig skulle blive fælles for dem, uagtet deres oprindelse, hele situation og ærgerrighed er meget forskellige"*

**de seks oprindelige medlemslande*

var nemlig udpræget funktionalistiske og så først og fremmest EF som et handelsmæssigt og økonomisk samarbejde og var bestemt ikke tilhængere af en politisk union.

EF voksede yderligere, da Grækenland blev optaget i 1981 og Spanien og Portugal i 1986. Disse lande havde en fortid som hel- eller halvfascistiske diktaturer. Portugal og Spanien havde været styret af et højrediktatur lige fra mellemkrigstiden, mens Grækenlands demokratiske forfatning var blevet sat ud af kraft ved et militærkup i 1967. De var økonomisk tilbagestående i forhold til det øvrige Europa, og medlemskab af EF var meget attraktivt. Ikke alene kunne det give adgang til EF's marked, men også til støtte fra EFs landbrugspolitik og regionalpolitiske fonde. Forudsætningen var imidlertid en demokratisering, og derfor var EF indirekte med til at fremme afskaffelsen af diktaturerne - i Grækenland og Portugal i 1974, og i Spanien i 1977.

Samarbejdets problemer

Mens EF voksede geografisk, var det vanskeligt at udvikle og uddybe samarbejdet. I 1970'erne og begyndelsen af 1980'erne havde de europæiske lande store økonomiske vanskeligheder med høj arbejdsløshed. De enkelte lande førte økonomisk politik hver for sig, og det var svært for de enkelte regeringer at sætte sig ud over en snæver national horisont. Hundeslagsmål om EF's budget blev et stadig tilbagevendende fænomen. I den sammen-

hæng var landbrugspolitikken et stort problem.

Den garanterede landbrugerne mindstepriser for deres produkter med overproduktion til følge. EF måtte opkøbe store mængder af fødevarer til oplagring - man talte om "vinsøer," "smørbjerge" osv. Denne overskudsproduktion måtte enten sælges til tredjelande til foræringspriser eller simpelthen destrueres.

Landbrugspolitikken lagde beslag på to tredjedele af EF's budget og gav anledning til stærke politiske konflikter mellem de lande, der betalte meget og modtog lidt, som Storbritannien, og lande der havde stor økonomisk gavn af landbrugspolitikken, specielt Frankrig. Under ledelse af den konservative premierminister Margaret Thatcher, (1979 til 1990) fik Storbritannien gennemtvunget en nedsættelse af sit bidrag ved simpelthen at obstruere samarbejdet. Det velstående Vesttyskland var største nettobidragyder til EF, men holdt lav profil for at vise sig som gode europæere og bevare det nære samarbejde med Frankrig, som det opfattede som ryggraden i EF.

Når man forsøgte at skabe et samarbejde på nye områder, skete det ofte uden for Romtraktaten, dvs. som mellemstatsligt samarbejde. Vigtigst var her forsøget på at skabe et valutasamarbejde, så man kunne holde de europæiske valutakurser nogenlunde konstante. De verdensøkonomiske problemer havde resulteret i, at dollaren ikke længere fungerede som grundlag for faste, internationale valutakurser. Dette samarbejde fik kun ringe suc-

ces, fordi de enkelte lande sprang ud og ind af samarbejdet alt efter, hvad de mente tjente landet bedst her og nu.

Ny dynamik: Det indre marked 1986

I 1980'erne fik samarbejdet imidlertid fornyet dynamik, og hovedårsagen var at finde i Europas svage økonomiske udvikling. De europæiske lande var markant langsommere til at overvinde de økonomiske vanskeligheder end USA og Japan, og det overbeviste de ledende europæiske politikere om, at der var behov for at styrke Europas konkurrenceevne gennem skabelsen af et fuldkommen frit indre marked for varer og tjenesteydelser. Selv om importrestriktioner og toldgrænser mellem medlemslandene var borte, var samhandlen nemlig alligevel hæmmet af en vrimmel af tekniske handelshindringer. De enkelte lande havde hver deres bestemmelser om, hvilke tekniske krav et produkt skulle leve op til, for at det måtte sælges. Det betød, at en virksomhed måtte lave én udgave af sit produkt til Vesttyskland, en anden til Danmark, en tredje til Belgien osv. Nu skulle alle disse regler harmoniseres. Det vedtog man i Den Fælles Europæiske Akt i 1986, på dansk mere prosaisk kaldet EF-pakken. For at det kunne ske, enedes man om, at beslutninger om det indre marked kunne vedtages med to tredjedele flertal - på dette område afskaffedes altså vetoretten. Samtidig fik parlamentet øget indflydelse, idet det kunne forkaste ministerrådets beslutninger i sager vedrørende det indre marked.

Margaret Thatcher, britisk premierminister 1979-90 - også kaldet "jernladyen" og den franske socialist, finansminister og ikke mindst EU-kommissionsformand 1985-94.

Delors versus Thatcher

Spørgsmålet var, hvilke politiske perspektiver, der lå i det indre marked. Den franske socialist Jacques Delors var en meget dynamisk og indflydelsesrig kommissionsformand fra 1985 til 1994. Han var overbevist føderalist, og for ham var vedtagelsen af det indre marked en løftestang for en yderligere udvidelse af samarbejdet. Fuldstændig fri bevægelighed for varer, tjenesteydelser, personer og kapital måtte som logisk følge have, at medlemslandene på mange andre områder måtte føre en fælles politik, mente han.

Hans modpol var den britiske premierminister Margaret Thatcher, der repræsenterede det funktionalistiske standpunkt. Hun var modstander af at overføre kompetence til EF-institutionerne, som hun anså for at udgøre et mægtigt, magtfuldkomment bureaukrati uden noget demokratisk, folkeligt mandat. Hun var derimod enig i bestræbelserne på at skabe et frit, indre marked. Dette projekt havde et liberalistisk perspektiv, som faldt godt i tråd med den dominerende økonomisk-politiske tendens i 1980'erne og 1990'erne, hvor nøgleordene var deregulering og privatisering. Paradoxet var blot, at der skulle en vældig bureaukratisk indsats til for at afskaffe disse handelshindringer - det krævede nemlig indførelse af fælles standarder på tusindvis af områder.

Den borgerlige danske regering under ledelse af Poul Schlüter var i det store og hele på Margaret Thatchers linje. I forbindelse med debatten om det

Jacques Delors tale i Europaparlamentet d 15. januar 1987

“Er det nødvendigt at anføre, at dette nye fremskud indebærer en samtidig iværksættelse af de 6 former for politik, der er nævnt i den fælles akt:

Virkeliggørelsen af et stort marked uden grænser, økonomisk og social sammenhæng, dvs, større overensstemmelse mellem de valgte midler en fælles forsknings- og teknologipolitik, en styrkelse af det europæiske monetære system, fremkomsten af en europæisk social dimension og koordineret indsats i miljøspørgsmål? Det er let at vise, at det ene ikke lader sig gøre uden det andet, hvis man virkelig vil nå frem til skabelsen af et tælles økonomisk rum, den eneste vej der er i overensstemmelse med den store idé om en europæisk union, som højtideligt er bekræftet i indledningen til Den Fælles Akt. Vores anstrengelser vil ikke krones med held, hvis vi ikke parallelt hermed har en fælles sammenhængende, fast udenrigspolitik.”

indre marked erklærede han, at unionen var stendød. Det var i høj grad også af hensyn til vælgerbefolkningen, der skulle godkende Den Fælles Europæiske Akt ved en folkeafstemning. Unionsbegrebet var politisk set nærmest usælgeligt i Danmark.

EU og Europas heling

Da de kommunistiske regimer i Østeuropa vaklede og faldt i årene 1989-90, åbnede der sig helt nye muligheder for skabe et samlet Europa og frigøre de østeuropæiske lande fra sovjetisk eller russisk dominans, Warszawa-pagten blev opløst, og det samme gjorde den kommunistiske økonomiske samarbejdsorganisation Comecon. Tyskerne udnyttede beslutsomt situationen til at gennemføre en

genforening af de to tyske stater - mindre end et år efter murens fald i november 1989. Sammenbruddet af Warszawa-pagten betød, at Sverige, Finland og Østrig kunne træde ind i EU i 1995. Hidtil havde deres neutrale status stillet sig hindrende i vejen.

De Østeuropæiske lande havde næsten alle to store, udenrigspolitiske mål. Det ene var at blive medlem af NATO. Derigennem kunne man skaffe sig sikkerhed over for Rusland. Det andet var medlemskab af EU, der stod som den eneste tænkelige vej til politisk stabilitet og økonomisk velstand. Medlemskab skulle bringe deres økonomier en udvikling som den, Irland, Portugal og Spanien havde oplevet, og det skulle styrke og sikre de nye demokratiske styreformer.

Margaret Thatcher i en tale 20. september 1988 i Brügge;

“Jeg skal være den første til at sige, at med hensyn til mange vigtige spørgsmål bør de europæiske lande tale med én stemme. Jeg ønsker, at vi arbejder tættere sammen om de ting, som vi kan gøre bedre sammen end hver for sig. Europa er stærkere på denne måde, det være sig handelsmæssigt, forsvarsmæssigt eller i forbindelse med vores kontakt med resten af verden. Men at arbejde tættere sammen betyder ikke, at magten skal centraliseres i Bruxelles af et ikke valgt bureaukrati.

Vi har ikke med stort held presset grænserne for statens virke tilbage i Storbritannien for at se dem genskabt på europæisk plan med en europæisk superstat, der udøver et nyt overherredømme fra Bruxelles. Ved at afskaffe hindringer, ved at gøre det muligt for virksomheder at arbejde frit overalt i Europa kan vi bedst konkurrere med USA, Japan og de andre økonomiske centre, der opstår i Asien og andre steder...

Vort mål er ikke mere og detaljeret regulering fra centret, det skal være at deregulere og fjerne handelshindringer.”

løse, når store, umoderne industrivirksomheder, der havde levet trygt under planøkonomien måtte lukke, fordi de ikke kunne klare sig på markedsvilkår. Priser på fødevarer og andre fornødheder skød i vejret, og pensioner blev udhulet af inflationen.

I flere østeuropæiske lande førte den folkelige utilfredshed til, at de politikere, der havde stået i spidsen for de antikommunistiske partier, som var kommet til magten i 1989-90, led alvorlige valgnederlag, og de gamle kommunistpartier fik et comeback som reformerede, demokratiske socialistiske partier. Selve ikonet for de demokratiske omvæltninger, Lech Walesa, der efter en årelang kamp havde ført bevægelsen Solidaritet til sejr i Polen, måtte f.eks. se sig besejret ved præsidentvalget i 1995 af den tidligere kommunist, Aleksander Kwasniewski. Det var imidlertid bemærkelsesværdigt, at de tidligere kommunister også var fast besluttet på at få deres lande integreret i Vesteuropa gennem medlemskab af EU og NATO.

Østeuropæiske lande i EU 2004

Forhandlingerne om optagelse af de mange nye medlemslande blev langvarige og vanskelige. For alle ansøgerne gjaldt det, at der var behov for overgangsordninger, før de fuldstændigt kunne glide ind i fællesskabet, men i december 2002 lykkedes det at nå frem til en aftale om optagelse af hele 10 nye medlemmer: Estland, Letland, Litauen, Polen, Tjekkiet, Slovakiet, Ungarn, Slovenien, Malta og Cypern. Tilsammen havde disse lande 64 millioner indbyggere - de 15 gamle medlemmer havde 380 millioner. Afslutningen af forhandlingerne skete i København under ledelse af den danske regering, der på det tidspunkt havde formandskabet i ministerrådet. Fra 2004 havde EU dermed 25 medlemmer. I 2005 blev der endvidere undertegnet aftaler om optagelse af Bulgarien og Rumænien.

Udviklingen af EU-samarbejdet 1991-2005

Sammenbruddet af østblokken gav i 1990'erne Jacques Delors og de europæiske føderalister medvind, for det var en udbredt opfattelse, at de vesteuropæiske stater måtte styrke deres samarbejde og forbedre deres evne til at optræde samlet af hensyn til stabiliteten i Europa og for at undgå, at udvidelsen af EU til 25 eller flere lande skulle gøre det umuligt at træffe beslutninger og dermed udvande samarbejdet til blot at være et regulært frihandels-samarbejde. Hertil kom overbevisningen om, at de udfordringer, de europæiske lande stod over for, var af en sådan karakter, at de ikke kunne imødegås inden for de gamle nationalstaters rammer. Det gjaldt miljøproblemerne, flygtninge- og indvandrerpolitikken, energipolitikken, forskning og den generelle økonomiske politik. Det førte til en række nye traktater, der på mange punkter reformerede og udvidede fællesskabet. De grundlæggende tendenser i disse nye traktater, der erstattede Romtraktaten, var klare: - færre områder med vetoet - øget brug af flertalsafgørelser frem for afgørelser med kvalificeret flertal - parlamentets magt udvidedes - flere områder blev inddraget under EU

Maastricht-aftalen 1991: Fra EF til EU

Med Frankrig og Vesttyskland som centrale drivkræfter vedtog man i 1991 i Maastricht Traktaten

BNP i nogle østeuropæiske lande 1989-2001 i millioner \$, faste 1990-priser					
	Bulgarien	Tjekkoslaviet	Ungarn	Polen	Rumænien
1989	55.883	136.418	71.776	215.815	90.051
1993	41.635	112.191	56.881	192.749	64.725
1997	37.307	129.782	62.980	244.450	70.268
2001	43.502	139.777	75.127	289.421	70.848

om Den Europæiske Union. Dermed skiftede EF (De Europæiske Fællesskaber) navn til EU. Maastricht-aftalen blev underskrevet af medlemslandene i 1992. Unionstraktaten udvidede samarbejdet meget kraftigt, og nogen mener, at den satte rammerne for en egentlig politisk union. Den afskaffede vetoretten på en række områder, så beslutninger kunne tages i ministerrådet med kvalificeret eller almindeligt flertal, og den forøgede parlamentets indflydelse. Fremover skulle parlamentet godkende en nyudnævnt kommission, før den kunne tiltræde. Man taler om, at aftalen indeholdt tre "søjler" for den europæiske union.

Den første søjle indeholdt samarbejdsområder, som var overstatslige. Her kunne beslutninger fremover træffes ved kvalificeret flertal (to tredjedele flertal). I denne første søjle befandt sig arbejdsmarkeds- og socialpolitikken og miljøpolitikken. Vigtigere var dog bestemmelserne om en økonomisk og monetær union (ØMU). Dette ØMU-samarbejde indebar, at landene skulle samordne

deres økonomiske politik stadig tættere, så der kunne indføres en fælles europæisk valuta, euroen. Til at administrere denne fælles valuta skulle der oprettes en europæisk centralbank. Denne del af aftalen var fuldt gennemført 1. januar 2001, da euroen afløste de nationale valutaer undtagen i Danmark, Sverige og Storbritannien. Dermed var Euro-landenes økonomier bundet uløseligt sammen.

Den anden søjle omfattede et udenrigspolitisk og sikkerhedspolitisk samarbejde. Det havde været praktiseret af medlemslandene uden for Romtraktaten, men blev nu en del af unionstraktaten, men på dette område kunne der kun tages beslutninger ved enstemmighed. Meget vigtigt var det, at EU's sikkerhedspolitiske dimension var bundet sammen med NATO. Der skulle ikke oprettes et separat EU-militærapparat. Den tredje søjle omfattede et samarbejde på det retsmæssige og politimæssige område, bl.a. omfattende indvandrer- og flygtningepolitikken. Her skulle beslutninger også træffes ved enstemmighed, men med senere overgang til kvali-

Gamle medlemslande	Befolkn. Mio.	Stemmer i ministerråd
Tyskland	82,5	29
Frankrig	59,6	29
Storbritannien	59,3	29
Italien	57,3	29
Spanien	40,7	27
Holland	16,2	13
Grækenland	11,0	12
Belgien	10,4	12
Portugal	10,4	12
Sverige	8,2	10
Østrig	8,1	10
Danmark	5,4	7
Finland	5,2	7
Irland	4,0	7
Luxembourg	0,4	4

Nye medlemslande	Befolkn. mio.	Stemmer i ministerråd
Polen	38,2	27
Ungarn	10,2	12
Tjekkiet	10,1	12
Slovakiet	5,4	7
Litauen	3,5	7
Letland	2,3	4
Slovenien	2,0	4
Estland	1,4	4
Cypern	0,7	4
Malta	0,4	3

ficeret flertal.

Maastricht-traktaten om Den Europæiske Union fulgtes op af Amsterdam-traktaten i 1997. Den inddrog bl.a. det såkaldte Schengen- samarbejde under unionen. I 1985 havde de oprindelige 6 medlemslande aftalt at afskaffe grænsekontrollen mellem deres lande. I de følgende år havde en række lande tilsluttet sig dette samarbejde, og det blev altså nu en del af EU-samarbejdet. Danmark gennemførte aftalens bestemmelser i 2001.

Nice-traktaten 2000

Nice-traktaten i december 2000 sigtede direkte på at lette beslutningstagningen efter EU's udvidelse. Man aftalte i Nice en ny fordeling af mandaterne i Europa-parlamentet, og der indførtes nye regler for, hvad der skal til for, at et forslag kan vedtages i ministerrådet. Grundreglen blev, at et forslag for at blive vedtaget dels skulle have et flertal af lande bag sig, dels skulle støttes af lande, der tilsammen repræsenterede mindst 62 % af EU's befolkninger. Hensigten var at skabe en balance mellem store og små lande.

På en lang række områder blev EU-samarbejdet stadig tættere, og der blev løbende afgivet suverænitet fra de nationale parlamenter og regeringer til EU's organer. Samtidig blev hele EU-konstruktionen også mere uoverskuelig. Der gjaldt forskellige beslutningsprocedurer for forskellige politiske områder, og traktaterne voksede til stadig i omfang og blev vanskeligere og vanskeligere at gennemskue på grund af de meget komplicerede regelsæt, der var et udtryk for kompromiser mellem mange forskellige politiske interesser.

Forfatningstraktaten

I 2004 vedtoges så efter et par års forberedelse en såkaldt forfatning for EU, der samlede, systematiserede og forenklede hele traktatkomplekset, og som samtidig skulle bringe EU et skridt længere mod en egentlig union - forudsat den godkendtes

af de enkelte medlemslande enten ved parlamentsafstemninger eller folkeafstemninger. EUs struktur var oprindeligt skabt for et fællesskab af 6 medlemmer. Nu skulle det rumme 25 og inden for en kort årrække endnu flere. Forfatningstraktaten skulle reformere unionens funktionsmåde, så den kunne fungere og være beslutningsdygtig med dette meget større medlemstal.

Unionspræget blev tydeliggjort derved, at ministerrådet - Det Europæiske Råd - ifølge traktaten skulle have en fast formand for to et halvt år. Hidtil var formandskabet gået på skift mellem landene hvert halve år. Desuden skulle der udpeges en EU-udenrigsminister som markering af bestræbelserne på at udvikle en fælles udenrigs- og sikkerhedspolitik.

Afstemningsreglerne i ministerrådet skulle ændres, så en beslutning fremover forudsatte, at 55 % af medlemsstaterne stemte for, og at disse medlemsstater repræsenterede 65 % af EU's befolkning. Et blokerende mindretal skulle bestå af mindst 4 lande. Endelig indebar forfatningstraktaten en yderligere styrkelse af parlamentets indflydelse.

For at træde i kraft skulle forfatningstraktaten godkendes – ratificeres - af hvert enkelt medlemsland, enten gennem en vedtagelse i landets parlament eller ved en folkeafstemning. I maj og juni måned 2004 afholdtes der folkeafstemninger i Frankrig og Holland, og i begge lande afviste et klart flertal traktaten. Dette forsøg på at effektivisere EU's beslutningsprocedurer slog altså fejl.

EU og udenrigspolitikken

Udviklingen af unionen i 1990'erne og begyndelsen af 2000-tallet var drevet frem af ønsket om og behovet for institutionelle rammer om et tæt samarbejde i Europa af hensyn til freden, den politiske stabilitet og den økonomiske fremgang, men på det udenrigs- og sikkerhedspolitiske område kom EU

til kort. Den jugoslaviske borgerkrig 1991-1999 demonstrerede EU's begrænsninger, når det kom til hårde, sikkerhedspolitiske realiteter. Frankrig, Storbritannien og Tyskland havde forskellige opfattelser af situationen og forskellige sympatier. Man måtte forlade sig på USA's militære muskler. Men burde EU ikke have været i stand til at gribe ind før? Var det ikke en falliterklæring for Europa, at konflikterne blot havde fået lov at fortsætte og eskalere?

Hvis EU skulle have kunnet gribe ind, måtte EU kunne agere som stormagt, og altså have de nødvendige politiske beslutningsmuligheder og den militære kapacitet. Det havde EU ikke. Og mange lande - heriblandt Danmark, der står uden for EU's sikkerhedspolitiske samarbejde - var heller ikke indstillet på, at EU skulle udvikle sig til en militær stormagt uafhængig af NATO.

En yderligere understregning af EU's manglende evne til at realisere et udenrigspolitisk samarbejde viste sig, da USA i 2003 besluttede at angribe Irak. Her delte EU-landene sig i to lejre. Den ene sluttede op om USA og sendte tropper til at deltage i besættelsen af Irak, efter at den irakiske hær var slået. Den anden lejr afviste at støtte krigen. Den første lejr omfattede 14 lande, herunder Storbritannien, Spanien, Portugal, Italien, Holland og Danmark samt alle de nye østeuropæiske lande på nær Slovenien. Den massive østeuropæiske opslutning var udtryk for, at de østeuropæiske lande primært anser USA for deres sikkerhedsgarant. Den anden lejr omfattede bl.a. Frankrig, Tyskland, Sverige og Finland

Danmark og EU

I 1980'erne var der flere partier i det danske Folketing, der havde stærke forbehold over for EU-samarbejdet. SF var generelt modstander af dansk medlemskab, og De Radikale og Socialdemokratiet var skeptiske over for den udenrigspolitiske dimension i samarbejdet. Jerntæppets fald påvirkede

imidlertid holdningen i alle disse tre partier. I 1990'erne kom EU til at stå som den institution, der kunne hele det delte Europa. Samtidig ville et mere forpligtende samarbejde i EU også kunne afbalancere den meget dominerende stilling i Europa, som et forenet Tyskland kunne forventes at få. Der var derfor i 1990'erne massiv opbakning i Folketinget til udbygningen af samarbejdet i EU. Da der i 1992 skulle afholdes folkeafstemning om Maastricht-traktaten, anbefalede alle partier undtagen Fremskridtspartiet på højrefløjen og SF og Enhedslisten på venstrefløjen at stemme ja. Det vil sige 80 % af Folketingets medlemmer. Uden for Folketinget var der imidlertid tværpolitiske bevægelser, der var modstandere af EU eller af en udvidelse af EU's myndighed, nemlig Folkebevægelsen mod EU og Junibevægelsen.

Det viste sig, at Folketingets yderfløje og de nævnte bevægelser var i større overensstemmelse med befolkningsflertallet end folketingsflertallet. Maastricht-aftalen fik et flertal imod sig ved folkeafstemningen. Resultatet blev, at Danmark måtte forhandle sig frem til en række undtagelsesbestemmelser. Danmark skulle ikke deltage i det sikkerhedspolitiske samarbejde og kun i begrænset omfang i det retlige samarbejde. Desuden skulle Danmark ikke indføre euroen i stedet for kronen. Med disse undtagelser blev traktaten på ny sendt til afstemning i 1993, og her fik den flertal. Partipolitisk var det bemærkelsesværdigt, at også SF nu anbefalede et ja.

Det store problem var, at den nye traktat ikke kunne træde i kraft, før den var godkendt af alle de underskrivende lande. Alternativet til en tiltræden - med de nævnte forbehold - så altså ud til at være en dansk udtræden af unionen.

Den skeptiske holdning i den danske befolkning var dog et permanent fænomen. I 2000 forsøgte den socialdemokratiske regering under Poul Nyrup Rasmussen at få slettet det danske forbehold over

for indførelsen af euroen, men kun for at lide et nyt folkeafstemningsnederlag.

Danske folkeafstemninger om EU				
Emne	Dato	Stemme procent	Ja	Nej
Danmarks indtræden i EF	02.10.1972	90,1%	63,4%	36,6%
EF-pakken	27.02.1986	75,4%	56,2%	43,8%
Maastricht-traktaten	02.06.1992	83,1%	49,3%	50,7%
Maastricht-traktaten og Edinburgh-afgørelsen (de fire forbehold)	18.05.1993	86,5%	56,7%	43,3%
Amsterdam-traktaten	28.05.1998	76,2%	55,1%	44,9%
Euroen	28.09.2000	87,6%	46,8%	53,2%

